

**Mestská politická elita v Nitre v 30. a 40. rokoch 20. storočia.
K otázke personálnych zmien s dôrazom na postavenie
starostu Františka Mojta¹**

MARTIN HETÉNYI

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

The urban political elite in Nitra in the 1930s and 1940s. On the issue of personnel changes with emphasis on the position of Mayor František Mojto

Abstract: The consequences that usually result from crises of regimes and changes in political-economic systems are the exchange of power political elites. This happened several times in Slovakia in the first half of the 20th century. From the central level of politics, the changes have been affected in the next stages of its lower grades – regions, towns and municipalities. The contribution submitted focuses on the 1930s and 1940s, when an authoritarian popular regime with totalitarian elements was established in Slovakia. In a case study of the long-time leader of Nitra, František Mojto, the author tries to outline the legitimacy and agility of the Nitra political elite. On his example, we can explicitly observe remarkable ways in the process of handing power over or cooperation of political actors at all levels of the state and party apparatus. At the same time, his case signals to us the continuity of personnel with the democratic Czechoslovak Republic, which, however, was rather the exception at the national level as a rule.

Keywords: Municipal Government, Nitra, Elite, 30th and 40th years of 20th century.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.19-51>

Jedným z celého súboru dôsledkov, ktoré zvyčajne prinášajú krízy režimov a zmeny politicko-ekonomických systémov býva menšia či väčšia transformácia mocenských politických elít. V prvej polovici 20. storočia sa tak na Slovensku udialo viackrát – po vzniku Československej republiky (ďalej ČSR) v roku 1918, po nástupe nedemokratického režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSĽS) v roku 1938, po oslobodení Československa v roku 1945 a po nástupe komunistického totalitného režimu po februári 1948. Z centrálnej úrovne politiky sa zmeny dotkli v ďalších fázach jej nižších stupňov – regiónov, miest a obcí. Predložený príspevok sa zameriava na 30. roky a 40. roky, kedy bol na Slovensku nastolený autoritatívny ľudácky režim s totalitnými prvkami. Proces úplného uchopenia moci ľudákmi bol inšpirovaný obdobnými procesmi

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-17-0199. Štúdiá vznikla tiež v rámci riešenia projektu KEGA č. 035UKF-4/2021.

v Tretej ríši a fašistickom Taliansku.² K pochopeniu jeho celistvej pôsobnosti nestačí len pohľad na legislatívnu oblasť, ale aj na praktickú realizáciu politiky, a to aj v prostredí degradujúcej samosprávy. Štúdium životných osudov historických osobností, ktoré po obsadení vplyvných postov začali disponovať mocou a determinovať smerovanie vývoja spoločnosti má svoj primárny význam v úsilí produktívne kompletizovať historiografickú tvorbu. Poznanie dobovej spoločnosti a komplexného pochopenia podstaty politických režimov, ktoré sa v moderných dejinách na Slovensku postupne ukotvili je zase konkrétnym predpokladom determinovania súčasnej spoločensko-politickej a výchovno-vzdelávacej oblasti.

Elity sú žiadanou témou politológie, sociológie, filozofie i histórie. Podľa jedného z nestorov slovenskej historiografie, Ľubomíra Liptáka, bolo 19. a 20. storočie v slovenských dejinách poznačené zmenami režimov a diskontinuitami.³ Predstava, že ruptúra politicko-ekonomických systémov automaticky prináša aj radikálnu zmenu politických a spoločenských elít na všetkých úrovniach nie je racionálna, a nie vždy sa staré elity odstavili na vedľajšiu koľaj. V politickom myslení je elitizmus odborným termínom vychádzajúcim najmä z diela talianskych sociológov Gaetana Moscu a Vilfreda Pareta. Možno pri tom vychádzať z Moscovej definície elít stotožnených s vládnuou triedou a z Paretovho poňatia „cirkulácie elít“.⁴ Podľa ďalšieho teoretika elít Roberta Michelsa však nemožno ani pri zásadných revolučných zmenách hovoriť o úplnej výmene elít. Časť pôvodnej „panujúcej triedy“ sa vždy presadí aj v novom režime a adaptuje sa na nové podmienky, pričom si uchová svoj status mocenskej elity.⁵ Štúdiá vychádza z vymedzenia užšieho pojmu mestská politická elita, ktorú v duchu spomínaných teoretických koncepcií bližšie

² Bližšie pozri: NIŽŇANSKÝ, Eduard: Zmocnenie sa vlády HSLŠ v roku 1938/39 na Slovensku a „Machtergreifung“ 1933/34 v Nemecku. In: NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 14-44. K totalitám bližšie pozri napríklad: ARENDT, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. New York : World Publishing Co., Meridian Books, 1958. 576 s.; ARON, Raymond: *Demokracie a totalitarizmus*. Brno : Atlantis, 1999. 224 s.; POPPER, Karl R. *The Open Society and its Enemies. Volume II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath*. New York and Evanston : Harper & Row, Harper Torchbooks, 1967. 420 s.

³ LIPTÁK, Ľubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 133-138.

⁴ MOSCA, Gaetano: *The Ruling Class*. New York – London : McGraw-Hill Book Company, 1939. 514 s. Pre otázky elít sú dôležité aj iné klasické sociologické práce, najmä Maxa Webera, ktorý konceptuálne vymedzil politickú moc ako schopnosť presadiť v sociálnych vzťahoch vlastnú vôľu. WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen : Mohr, 1922, 868 s. WEBER, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha : OIKOYMENH, 2009. 351 s.; PARETO, Vilfredo: *The Mind and Society. III. Theory of Derivations*. London : Jonathan Cape Thirty Bedford Square, 1935. PARETO, Vilfredo: *The Circulation of Elites. In Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory. Volume I*. New York : The Free Press of Glencoe, 1961, s. 551-558.

⁵ MICHELS, Robert: *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York : Heart's International Library Company, 1915, s. 365-392,

charakterizovali aj súčasní slovenskí historici Martin Pekár a Zuzana Tokárová ako relatívne malú súdržnú sociálnu skupinu členov zdieľajúcich spoločné hodnoty a záujmy. Príslušníci takejto skupiny koncentrujú vo svojich rukách politickú autoritu umožňujúcu ovplyvňovať chod i ďalšie smerovanie miestneho spoločensko-politického vývoja v súlade s vlastnými záujmami. Oproti nej stojí početný zástup politicky pasívnych obyvateľov mesta, ktorí sú vlastne eliminovaní z procesu rozhodovania a sú nielen riadení, ale aj kontrolovaní elitou.⁶

Rozhranie celoštátnej politiky v sledovanom období súhrnne patrí k relatívne dobre prebádaným oblastiam.⁷ Regionálnej politike v kontexte zmien vo verejnej správe sa v posledných dekádach venovali napríklad Martin Pekár, Ondrej Podolec, Pavol Tišliar, Miroslav Palárik, Alena Mikulášová, Karol Janas, Veronika Szeghy-Gayer a i.⁸ Bádanie presunu

400-404. ŠOLTÉS, Peter – VÖRÖS, László: „Odt’até ruky“? Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elit na Slovensku v 19. a 20. storočí. In: *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 3. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sk/tema/elity-na-slovensku-v-19-20-storoci>.

⁶ PEKÁR, Martin – TOKÁROVÁ, Zuzana: Výmeny mestských politických elit na Slovensku po páde medzivojnovjnej československej demokracie (Prešov, 1938 – 1944). In: *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 1, s. 144-157.

⁷ Z novších prác možno spomenúť: BAKA, Igor: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava : *Vojenský historický ústav*, 2010. 322 s.; FERENCÚHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan a kol.: *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012. 542 s.; HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan: *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, 2015. 480 s.; TOKÁROVÁ, Zuzana: *Slovenský štát : Režim medzi teóriou a politickou praxou*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016. 272 s. Problematike ľudáckeho režimu sa venovali aj zahraniční autori vo viacerých hodnotných prácach, napríklad: HOENSCH, Jörg K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938 – 1939*. Köln – Graz : Böhlau Verlag, 1965. 390 s.; TÖNSMEYER, Tatjana: *Kollaboration als handlungsleitendes Motiv? Die slowakische Elite und das NS-Regime*. In: *Kooperation und Verbrechen. Formen der Kollaboration in Südost- und Osteuropa 1939 – 1954*. Göttingen : Wallstein, 2003, s. 25-54. JELINEK, Yeshayah A.: *The Parish Republic : Hlinka's Slovak People's Party 1939 – 1945*. New York – London, 1976. 206 s. WARD, James Mace. *Priest, Politician, Collaborator : Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*. Ithaca – New York : Cornell University Press, 2013. 376 s.

⁸ Bližšie pozri napríklad: JANAS, Karol: Reforma verejnej správy na Slovensku v roku 1940 a jej dopad na okres Piešťany. In: *Balneografický spravodajca*, 2001 – 2002, roč. 38, s. 27-34. JANAS, Karol: *Reforma verejnej správy na Slovensku v roku 1940 s osobitným zameraním na obnovenie Župného úradu v Bratislave*. In: Bratislava : Zborník mestského múzea v Bratislave, 2003, roč. 15, s. 115-120. JANAS, Karol: Rozklad župného zriadenia v rokoch 1944 – 1945. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 352-360. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena: Revízia znakov, symbolov, pamätníkov a sôch v období autonómie a Slovenskej republiky 1938 – 1945 : Príklad mesta Nitra. In: *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 3, s. 523-546. PEKÁR, Martin: Politický systém prvej SR so zreteľom na postavenie regiónu (štruktúrna analýza s príkladom Šarišsko-zemplínskej župy). In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU, 2004, s. 195-212. PODOLEC, Ondrej: Postavenie obecnej samosprávy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In:

moci na regionálnej či miestnej úrovni a následných sociálno-politických dôsledkov je napriek tomu v kvalitatívne horšom stave, keďže sa značná časť autorov vedeckých publikácií spravidla obmedzuje na jednoduchý popis bez ambície vzniknuté zmeny skúmať do hĺbky.⁹ Tento jav konštatujú aj Martin Pekár a Zuzana Tokárová v prípadovej štúdii z roku 2019, ktorá detailne analyzuje mechanizmus výmeny miestnej politickej elity po 6. októbri 1938 a 14. marci 1939 v prostredí samosprávy mesta Prešov. Autori zároveň ponúkajú model, akým spôsobom uchopiť pôsobenie orgánov mesta a celý rad sprievodných javov príznačných pre personálne rošády v podmienkach (nielen) nedemokratického režimu.¹⁰ Pre poznanie problematiky elít na Slovensku sú tiež dôležité štúdie v monotematickom prvom čísle vedeckého časopisu Slovenskej akadémie vied *Forum Historiae* z roku 2018¹¹ a kolektívna monografia *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí : Kontinuity a diskontinuity*.¹²

Analýza elít je v značnom rozsahu realizovaná pri štúdiu autokratických a totalitných režimov. Do schém poznávania legitimacy a aktivít politických lídrov zapadá aj prípadová štúdia o dlhoročnom predstaviteľovi mesta Nitra Františkovi Mojtovi, ktorý si do kresla starostu zasadol v roku 1932 a na čele mesta sa i po rôznych turbulenciách udržal až do konca druhej svetovej vojny. V rámci analýzy odbornej publicistiky je potrebné konštatovať, že o tejto osobnosti existujú zväčša sporadické texty viažuce sa k jej medzivojnovému obdobiu, pričom bližšia zmienka o pôsobení vo funkcii vládneho komisára po roku 1940 zatiaľ absentovala. Jedinými novšími prácami z rúk profesionálnych historikov je kapitola Nitra v období totality (1939 – 1990) v syntetizujúcej publikácii *Dejiny*

Historický časopis, 2003, roč. 51, č. 4, s. 647-668. SZEGHY-GAYER, Veronika: Personálna kontinuita politickej elity v Košiciach po Viedenskej arbitráži. In: *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 129-140. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sk/tema/elity-na-slovensku-v-19-20-storoci>. TIŠLIAR, Pavol: Okresná správa na Slovensku počas I. ČSR. In: *Historica XLVI*, 2005, roč. 46, s. 147-185. TIŠLIAR, Pavol: Náčrt postavenia okresných úradov na Slovensku počas krajinského zriadenia (1928 – 1939). In: *Historica XLV*, 2002, roč. 55, s. 219-223. TIŠLIAR, Pavol: K otázke fungovania štátnej správy na Slovensku v rokoch 1938 až 1945. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Trnava : Mercury, 2003, s. 55-81.

⁹ Bližšie pozri: BYSTRICKÝ, Valerián: Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938. In: BYSTRICKÝ, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií*. Bratislava : HÚ SAV, 2008, s. 120-137. PEKÁR, Martin: Zlomové udalosti 20. storočia v syntézach dejín vybraných slovenských miest. Poznámky k trendom vo výskume. In: *Jak psáť dejiny veľkých miest?* Brno : Statutární město Brno – Archív města Brna, 2016, s. 120-131.

¹⁰ PEKÁR, M. – TOKÁROVÁ, Z.: Výmeny mestských politických elít, s. 146.

¹¹ Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sk/tema/elity-na-slovensku-v-19-20-storoci>.

¹² Kol. autorov: *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí : Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava : Veda, 2019. 572 s.

Nitry. *Od najstarších čias po súčasnosť* z roku 1998¹³ a monografia *City and Region Between Backdrops of Totality* s podtitulom *Images from Life in the Slovak Republic (1939 – 1945) illustrated in the City of Nitra and its Surrounding* z roku 2018.¹⁴ Inšpiratívna je aj najnovšia štúdia Martina Pekára, ktorý nadviazal na spomínanú prácu o Prešove a uskutočnil aj empirickú komparáciu politických elít medzi Nitrou a Prešovom v rokoch 1938 – 1940.¹⁵ Preskúmaná informačná báza pozostávajúca z archívnych materiálov, súdobej tlače a relevantnej odbornej literatúry, umožnila pohľad do zákulisných dejov miestnej politiky. Nezanedbateľná časť poznávania je venovaná jeho prejavom a konkrétnym aktivitám, ako aj rôznym oficiálnym i neoficiálnym dokumentom, ktoré obsahoval jeden z podstatných archívnych zdrojov – spis z povojnového súdneho procesu. Skrz historickú biografiu tejto osobnosti bolo možné prispieť k ilustrácii viacerých zložitých javov sprevádzajúcich danú dobu a vybrané mesto. Tam, kde sa dá skúmať viac zástupcov elít, môžu teoretické analýzy sledovať ich vzájomné spoločenské, organizačné, ideologické či ekonomické prepojenie, stupeň súdržnosti elít, vplyv presvedčenia elít na politiku a pod.

František Mojto sa narodil 10. októbra 1885 v Pruskom, dedinke pri Ilave. Po ľudovej škole, ktorú navštevoval v rodisku, študoval najprv na gymnáziu v Trenčíne, a potom vyššie ročníky v Nitre, kde aj zmaturoval. Ako človek vychovaný v silne náboženskom a pacifistickom ovzduší si vybudoval odmietavý vzťah k vojnám a k ozbrojeným zločkom. Na vojenčinu, vzhľadom na svoje študijné záujmy, nikdy nenarukoval. Vo vzdelávaní pokračoval štúdiom na katolíckej Teologickej fakulte v Budapešti, no ukončil ho už v druhom ročníku. Potom nastúpil do zamestnania ako učiteľ v Dubnici nad Váhom a súbežne si dopĺňal vzdelanie na Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule, kde absolvoval aj skúšku z hudobnej teórie a hry na organe. V rokoch 1906 až 1908 pôsobil vo Vysočanoch, obci ležiacej pri Bánovciach nad Bebravou, ďalšie dva roky v Kolačine pri Dubnici nad Váhom. Potom prežil takmer 11 rokov v Čadci, kde ako hudobník kreoval a viedol cirkevný spevokol, s ktorým účinkoval pri

¹³ NAGY, Zoltán – SLNEKOVÁ, Veronika: Nitra v období totality (1939 – 1990). In: FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Marián R. (eds.). *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra : Mesto Nitra, 1998, s. 325-348.

¹⁴ PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena – HETÉNYI, Martin – ARPÁŠ, Róbert: *The City and Region Against the Backdrop of Totalitarianism : Images from the Life in the Slovak Republic (1939-1945), Illustrated by the City of Nitra and Its Surroundings*. Berlin : Peter Lang, 2018. 280 s.

¹⁵ PEKÁR, Martin: Replacement of Municipal Political Elite as a Tool for Seizing Power and Consolidating an Authoritarian Regime in Slovakia 1938 – 1940. In: *The City and History*, 2020, roč. 9, č. 1, s. 93-111. Dostupné na internete: https://www.upjs.sk/public/media/23562/CaH_2020_1_articles_pekar.pdf.

rôznych príležitostiach. Približne v roku 1920 prešiel na nové pôsobisko do Nových Sádov neďaleko Nitry. Aj tu dokázal svoju činorodosť založením spevokolu, s ktorým vystúpil aj 13. februára 1921 v programe známej slávnostnej vysviacky troch slovenských biskupov v Nitre.¹⁶

Do Nitry sa Mojto natrvalo nastahoval v roku 1922, teda v dobe dotvárania nových politických a spoločenských procesov. Nitra vstupovala do novej éry ako okresné mesto s približne dvadsaťtisíc obyvateľmi a aj za prvej republiky si uchovávala agrárny charakter. Väčšina jej osadníctva sa živila prácou v poľnohospodárstve s prevládajúcim zameraním na poľnohospodárske podniky, remeslá a obchod. Ako pomerne veľký, no v celoštátnych reláciách nie výnimočný problém, ktorému v tomto období čelili predstavitelia mesta sa javila otázka nezamestnanosti. K ďalším naliehavým úlohám patrili otázky súvisiace s kvalitou života, bývania a urbanizmu v meste, riešenie neustálych záplav, výstavba kanalizácie a vodovodnej siete, škôl, parkov či dláždenie ulíc. Hoci v Nitre pulzoval aj živý remeselný ruch a pribudli tu rôzne firmy a podniky (fabriky na spracovanie tabaku či výrobu tehál), mesto aj v ďalších desaťročiach zostávalo dominantne poľnohospodárskym, obchodným a finančným centrom juhozápadného Slovenska. Nitra sa zároveň ustálila ako jedno z najvýznamnejších kultúrnych centier a symbolických miest. Napriek početnej maďarskej menšine, ktorej patrónmi boli svätci viažuci sa k Uhorskému štátu¹⁷, sa tu hlavne prostredníctvom cirkevných a iných záujmových kruhov vo všetkých sférach spoločenského, náboženského, osvetového a kultúrneho života rozvíjal cyrilo-metodský a pribinovský kult.¹⁸ V Nitre sa uskutočnili viaceré celoslovenské podujatia, ktoré odkazovali na veľkomoravské dejiny – napríklad už spomínaná biskupská vysviacka alebo Pribinove slávnosti. Do vývoja mesta ale nepriaznivo za-

¹⁶ PAŽITNÝ, Anton: František Mojto. In: *Významné osobnosti Nitry*. Nitra : Mesto Nitra, 1998, s. 101.

¹⁷ Pripomínanie si národných sviatkov v maďarskom prostredí bolo silným prostriedkom ku konštruovaniu obrazu národnej homogenity a kontinuity maďarského národného spoločenstva. MICHELA, Miroslav: Uhersko-maďarské tradície. In: HÁJKOVÁ, Dagmar et al.: *Sláva republice! Oficiálne sviatky a oslavy v meziválečnom Československu*. Praha : Nakladateľství Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2018, s. 431-468. MICHELA, Miroslav: „A Home Should Be a Home to All Its Sons“: Cultural Representations of Saint Stephen in Slovakia during the Interwar Period. In: HUDEK, Adam et al.: *Overcoming the Old Borders: Beyond the Paradigm of Slovak National History*. Bratislava : Prodama, 2013, s. 97-110. MICHELA, Miroslav: Percepcia svätého Štefana na Slovensku v medzivojnovom období. In: HLAVÁČKA, Milan et al.: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2011, s. 218-243.

¹⁸ Bližšie pozri MICHELA, Miroslav: Politizace cyrilometodějského kultu. In: HÁJKOVÁ, Dagmar et al.: *Sláva republice! Oficiálne sviatky a oslavy v meziválečnom Československu*. Praha : Nakladateľství Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2018, s. 309-352. ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam: *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013. 161 s.

siahlo zrušenie Nitrianskej župy, prijatím zákona o krajinskom zriadení v roku 1928, čo spôsobilo odchod časti inteligencie, resp. bývalých župných úradníkov.

Úsilie mladého pedagóga vo vyučovacom procese smerovalo k pozdvihovaniu vedomostnej úrovne slovenčiny, čomu zodpovedala aj jeho pozornosť venovaná tvorbe národne ladených učebníc, teda nedostatkovým učebným pomôckam.¹⁹ V roku 1935 sa Mojto stal riaditeľom ľudovej školy na Zobore, vo vinohradníckej časti Nitry, kde pôsobil až do núteného ukončenia pedagogickej činnosti v roku 1945. Rozvinul pri tom spoluprácu so zväzom českých katolíckych učiteľov, pričom bol dvakrát pozvaným prednášateľom na ich kurzoch – v Trenčíne v roku 1937 a v českých Domažliciach v roku 1938. Svoju vitalitu prejavil aj v rámci spolkovéj činnosti – bol funkcionárom Krajinského učiteľského spolku, Zemského učiteľského spolku, predsedom hasičského spolku. Od roku 1920 bol hlavným editorom mesačníka *Slovenský učiteľ*, od septembra 1944 do februára 1945 zodpovedným redaktorom dvojmesačníka *Slovenský pedagóg*.²⁰

František Mojto obýval služobný byt v školskej bytovke v nitrianskej vinohradníckej časti Zobor. Mojto živil početnú rodinu z viacerých príjmov, staral sa o výdavky na štúdium svojich detí mimo domova, platil aj domácu pomocnicu. Bol ženatý s Ol'gou, manželom sa narodilo 11 detí, z nich dve zomreli v útlom veku. Ich domácnosť bola zariadená skromne zo staršieho nábytku. Jeho ročné príjmy predstavovali napríklad v roku 1934 presne 116 363 korún (z toho učiteľský, redaktorský a starostovský plat predstavoval 77 388 korún, odmeny člena správnych rád hospodárskych podnikov 38 975 korún).²¹ Jeho zárobok sa pohyboval zväčša v analogickej výške aj neskôr, čo ho zaradovalo do lepšie situovanej strednej sociálnej vrstvy.

Angažovanie sa Mojta v politickej oblasti začalo v roku 1918 jeho vstupom do Slovenskej ľudovej strany, neskôr premenovanej na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu. Od roku 1923 pôsobil v nitrianskom mestskom zastupiteľstve.²² Ako zástupca HSLŠ sa v roku 1929 ocitol na

¹⁹ Ako prvé pripravil *Názornú čítanku a učebnicu jazyka slovenského* (1922), *Šlabikár* (1923) a *Návod k novému šlabikáru* (ako pomôcku pre učiteľov). Spracoval aj ďalšie metodické príručky pre pedagógov. Roku 1928 vyšiel jeho *Nový abecedár* a o dva roky neskôr v spoluautorstve s Jánom Detrichom *zemepis pre šiesty ročník pod názvom Vlasť a svet*. Roku 1932 v spoluautorstve s Jánom Schulzom publikoval učebnicu *Naša reč I. – VI. Šlo zaiste o obľúbené učebnice, ktoré boli expedované aj na slovenské školy do Juhoslávie*. V roku 1940 vydal *Hviezdičky – čítanku pre prvý ročník ľudových škôl a metodickú príručku pre učiteľov Základný výcvik v čítaní*. PAŽITNÝ, A.: František Mojto, s. 101-102.

²⁰ Slovenský národný archív (SNA), f. Národný súd (NS), šk. 3, TnLud 4/45-7.

²¹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

²² Pamätná kniha mesta Nitry I., s. 118.

jej volebnej kandidátke do najvyššieho zákonodarného zboru. Poslancom pražského parlamentu sa stal po Tukovej afére²³, keď HSLŠ prežívala politickú krízu a v jej straníckych kruhoch bolo potrebné napraviť jej poškodené meno. V strane sa hlásili k tejto úlohe tzv. aktivisti, ku ktorým patrili svojim politickým založením aj Mojto. Najschodnejšou cestou k tomu sa núkala kooperácia so Šrámkovou Československou stranou lidovou, ktorá by ľahšie tolerovala aj autonomistický program HSLŠ, keďže stála za krajiniským zriadením v českých krajinách. Časť ľudákov si od toho sľubovala, že HSLŠ by sa takýmto spôsobom mohla zapojiť do štátotvornej budovateľskej práce. Týmto smerom sa niesla celá Mojtova publicistická a politická činnosť počas pôsobenia v pražskom parlamente i potom. Poslancom Národného zhromaždenia v Prahe bol v rokoch 1929 až 1935. V Národnom zhromaždení bol členom rozpočtového, sociálno-politického a kultúrneho výboru. V rozpravách najvyššieho zákonodarného orgánu vystúpil zväčša v otázkach vzťahujúcich sa k stavu školstva na Slovensku. V parlamentných výboroch pracoval podľa neskorších svedeckých výpovedí konštruktívne a vecne, bez zbytočného stranícko-politického vyhocovania, čo si na ňom cenili viacerí parlamentní a vládni činníci, medzi nimi i sociálnodemokratický minister školstva Ivan Dérer.²⁴

Materiál z povojnového súdneho procesu prezrádzal čo-to z jeho postoju k prvej ČSR. Podľa neho mal mať k tvorcom prvej republiky Tomášovi G. Masarykovi i Edvardovi Benešovi kladný prístup, rovnako si vo svojich prejavoch i v súkromných debatách ctivil demokratický pluralitný systém medzivojnovej republiky. V tlači sa sporadicky a kriticky dotkol aj bujnejšieho fašizmu. V súdnom spise sa k jeho pôsobeniu v Národnom zhromaždení nachádzajú rôznorodé informácie, napríklad o kritike vládnych agrárnikov, o kritickom článku o nacistickom režime v Nemecku po nástupe Hitlera k moci či o uverejňovaní poslaneckých vystúpení v straníckych novinách, čo nám však dáva len značne obmedzenú predstavu o jeho skutočnej parlamentnej praxi.²⁵ Známa je aspoň jeho participácia na rôznych celoštátnych či celoslovenských podujatiach (účasť v československej delegácii k hrobu kráľa Alexandra v Juhoslávii v októbri 1935, v deputácii československých učiteľov u prezidenta Beneša, na unionistickom zjazde vo Velehrade v roku 1935 a i.). Po smrti Tomáša G. Masaryka viedol delegáciu Nitranov k jeho hrobu do Lán a podporoval výstavbu pamätníka významných

²³ HRUBOŇ, Anton: *Alexander Mach. Radikál z povolania*. Bratislava : Premedia, 2018, s. 77-90.

²⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-7.

²⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6 a 7. *Slovenský učiteľ*, 1. 9. 1938, č. 1., s. 45.

československých štátnikov v Nitre.²⁶ Hoci Mojto zaiste nepatril k najvýraznejším lídrom vtedajšej politickej scény, jeho aktivity neunikli pozornosti významného slovenského intelektuála a politika Karola A. Medveckého. Stúpenec českých lidovcov v súkromnom liste z 28. júla 1932 ich vyzdvihol nasledovne: „*Nemám Vás česť osobne poznať, ale po tom, čo o Vašej váženej osobnosti počúvam, považujem Vás za povolaneného chystať chodníčky, ako by sa tí, ktorým záujem katolicizmu, Slovenska a Republiky našej skutočne na srdci leží, na celoštátnom základe dohodli a jednota srdc sa pripravovala.*“²⁷

Najvyšším orgánom miestnej samosprávy bolo volené obecné zastupiteľstvo – v Nitre po roku 1930 pozostávalo zo 42 poslancov.²⁸ Voľby do obecného zastupiteľstva (1923, 1927, 1931 a 1938²⁹) nasvedčovali, že Nitrania vo všeobecnosti inklinovali viac k socialistickým stranám, ktoré sľubovali odstránenie ťaživých povojnových problémov. Silné voličstvo mali aj politické strany maďarskej menšiny, ktorú podporovali majetnejší obyvatelia a časť drobných živnostníkov a robotníkov maďarskej národnosti.³⁰ Značnú podporu kresťanský orientovaného obyvateľstva³¹ mala aj HSLS, ktorá spájala riešenie hospodárskej otázky s riešením štátoprávneho postavenia Slovenska. Na politickej scéne medzivojnovaj Nitry zaujali relevantné pozície štyri politické subjekty, ktorých programy najviac odzrkadľovali sociálnu, náboženskú a národnostnú skladbu miestneho voličstva: Krajinská kresťansko-socialistická strana (najvýznamnejšia politická strana maďarskej menšiny, ďalej KKSS), HSLS, Československá sociálnodemokratická strana robotnícka (ďalej ČSSD) a Komunistická strana Československa (ďalej KSČ).³² Dokazujú to napokon aj výsledky parlamentných

²⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-7.

²⁷ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-8.

²⁸ Veľkosť obecných zastupiteľstiev špecifikoval §9 zákona č. 75/1919 Zb.

²⁹ Roku 1935 sa voľby neuskutočnili, keďže zákon č. 122/1933 Zb. predlžil volebné obdobie zo štyroch na šesť rokov, čím sa zosúladiť dĺžka úradovania obecnej samosprávy s pôsobením okresných a krajských zastupiteľstiev.

³⁰ Národnostné zloženie mesta pri sčítaní obyvateľstva v roku 1938 pozostávalo z 18 835 obyvateľov slovenskej, 1235 českej, 776 maďarskej, 197 nemeckej, 24 ruskej, 21 poľskej, 98 židovskej, 19 cigánskej a 120 inej národnosti. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 92.

³¹ Podľa sčítania ľudu z roku 1938 sa v Nitre prihlásilo ku katolíckej konfesii 16 336 obyvateľov, k evanjelickej a. v. 451, k reformovanej 71, k československej a českobratskej 161, k židovskej viere 3976, k inému 169 a bez vyznania 151 obyvateľov. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 92.

³² V roku 1923 z ôsmich kandidujúcich strán získalo najviac Slovenská ľudová strana, Krajinská kresťansko-socialistická strana a Židovská strana (*Pamätná kniha mesta Nitry I.*, s. 118-120). Vo voľbách v roku 1927 bolo poradie nasledovné: Krajinská kresťansko-socialistická strana, koalícia Komunistickej strany Československa, Československej sociálnode-

volieb v medzivojnovom období, v ktorých spomínané strany obsadzovali v Nitre najvyššie priečky.³³

Za prvej republiky sa na čele Nitry vystriedali viaceré osobnosti: riaditeľ škrobárne Emil Šebesta (1922 – 1923), hudobník a účtovník Karol Cobori (1923 – 1931), advokát Vojtech Szilágyi (1931 – 1932)³⁴ a v roku 1932 zvolený pedagóg František Mojto. Starostovi, jeho námestníkom, obecnej rade a odborným komisiám patrila výkonná právomoc v meste. Tieto druhy orgánov volilo obecné zastupiteľstvo. Starosta disponoval exekutívnymi a regulatívnymi kompetenciami vymedzenými legislatívou (predovšetkým zákonom č. 75/1919 Zb. obsahujúcim volebný poriadok do obcí a novelou obecného zriadenia včlenenou do zákona č. 76/1919 Zb.).

Obecné voľby 27. septembra 1931 neprinesli podstatnejšiu zmenu, prvé miesta získali ČSSD, KKSS, KSČ a až na štvrtom mieste skončila HSLŠ.³⁵ Pri voľbách starostu 7. novembra 1931 prvýkrát kandidoval na funkciu starostu Mojto, získal však len 16 hlasov. Za sociálneho demokrata Vojtecha Szilágyiho hlasovalo 26 poslancov. Mojtovi nevyšla ani kandidatúra za miestostarostu, pri rovnakom počte hlasov pre dvoch kandidátov (21) nasledovalo druhé kolo, v ktorom jeho protikandidát z Československej strany národno-socialistickej (ďalej ČSNS) Rudolf Kulišek získal o jeden hlas navyše. Druhým zástupcom starostu sa stal zástupca KKSS František Bárek. Do 16-člennej mestskej rady, ktorá nebola len poradným orgánom, ale disponovala vlastnými vyhradenými kompetenciami boli zvolení za ČSSD Matej Zachar, Samuel Meitner, za ČSNS Rudolf Šumichrast, za HSLŠ Peter Rovnianek, František Mojto, za KKSS Július Jedlička, za Československú národnú demokraciu Dr. Jaroslav Svoboda, za Židovskú hospodársku stranu Samuel Tausig, za Československú stranu lidovú Jozef Bednárík, za KSČ Ján Dostál a Pavel Verduňič.³⁶ Členmi rady sa automaticky stali aj starosta a jeho zástupcovia, rovnako ex offo aj mestský notár, ktorého menovalo ministerstvo vnútra a jeho úlohou bolo zabezpečovať kontakty so štátnou správou.

Dňa 4. apríla 1932 zomrel po ťažkej chorobe starosta Szilágyi. Jeho skon vydláždilo cestu nástupu Františka Mojta, ktorý bol do vedenia mesta 15 hlasmi zvolený 10. mája 1932. Jeho protikandidátovi, komunis-

mokratickej strany a Československej strany národnosocialistickej, až za nimi sa umiestnila HSLŠ (Štátny archív v Nitre – ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 21/1931, zápisnice zastupiteľstva).

³³ ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 218/1929 adm. Bližšie pozri: ZUBÁČKA, Ida: *Nitra za prvej Československej republiky*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 1997, s. 48-49.

³⁴ Nastúpil do dočasnej funkcie po prekvapivom odstúpení Coborihho 7. júla 1931. *Pamätná kniha mesta Nitry II*, s. 34.

³⁵ ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 21/1931, zápisnice zastupiteľstva.

³⁶ Proti voľbe vedenia podala HSLŠ námietku. *Pamätná kniha mesta Nitry II*, s. 41.

tovi Štefanovi Dobrotinovi, odovzdalo hlas 8 poslancov. Vo voľbách bola rozhodujúca dohoda a podpora početnejších stranických klubov, najmä sociálnych demokratov. Hoci HSLS, za ktorú Mojto kandidoval, nemala v Nitre v tom čase najsilnejšie zastúpenie, združením s inými stranami napokon dokázala v samosprávnych orgánoch získať absolútnu väčšinu. Post zástupcov starostu obsadila ČSSD (Samuel Meitner) a KKSS (Július Jedlička).³⁷

Zakrátko po nástupe do starostovského kresla sa v dejinách mesta stali povestnou udalosťou celoštátne Pribinove oslavy, do organizácie ktorých sa zapojil i samotný Mojto. Konali sa v augustových dňoch roku 1933 a napriek snahám Mojta a väčšiny organizátorov o apolitický a náboženský priebeh sa zvrhli a spôsobili politicko-stranícky škandál.³⁸ Deň po ich konaní na sprievodnej slávnosti kladenia základného kameňa novostavby meštianskej školy narušenie osláv odsúdil,³⁹ čoho dôsledkom bola strata dôvery najvyššieho stranického šéfa. Kvôli jeho prejavu na oslavách a článku uverejnenom v *Slovenskom učiteľovi*, v ktorých hovoril o „zdravých a triezvych kruhoch v strane“, mu Andrej Hlinka 17. augusta 1933 adresoval list s vyčítavým obsahom, v ktorom ho obvinil z porušenia straníckej disciplíny. Rovnako si Mojto vyslúžil kritiku aj za prijatie sokolskej delegácie z Čiech. Hlinkovi prekážali aj jeho intenzívne styky s ministrom Ivanom Dérerom z vládnej ČSSD.⁴⁰ Vzájomný konflikt s vedením vlastnej strany vyvrcholil v roku 1935, keď sa pred parlamentnými voľbami predseda HSLS postavil proti nominácii Mojta na volebnú kandidátku, a hoci mu zo stranického generálneho sekretariátu prehlásenie o prijatí kandidatúry napokon zaslali, Mojto sa ju rozhodol neprijat'.⁴¹

František Mojto sa po tomto incidente a nových skúsenostiach z vrcholovej politiky rozhodol venovať predovšetkým oblastiam súvisiacim s výkonom funkcie starostu a správou zoborskej školy, zamestnávala ho aj pedagogická spisba a redigovanie periodika *Slovenský učiteľ*, pričom sa už ale nemusel viazať prísnou disciplínou parlamentného klubu HSLS. Predmetom jeho článkov boli zväčša historické udalosti, jazykovedné polemiky, školská problematika, kresťanská náuka a pod. Mesto bolo v tomto čase z jeho iniciatívy spoluorganizátorom historickej výstavy

³⁷ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 50.

³⁸ Bližšie pozri: ARPÁŠ, Robert: Prvky cyrilo-metodskej tradície ako súčasť Pribinovho odkazu? (Oslavy 1100. výročia kresťanstva v Československu). In: *Konštantínove listy*, 2017, roč. 10, č. 1, s. 233-240.

³⁹ *Lidové noviny*, 15. 8. 1933. Po skončení slávností už 18. augusta 1933 obecné zastupiteľstvo vyjadrilo nesúhlas s počínaním hlinkovcov a ospravednilo sa vláde. ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 24/1933, zápisnice zastupiteľstva.

⁴⁰ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

⁴¹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

v Uhorskom Hradišti.⁴² Jednou z jeho priorít sa stala reorganizácia a modernizácia dopravy, ciest, uličnej siete a bývania v duchu implementácie vtedajších urbanistických procesov reprezentujúcich intencie moderného mesta.⁴³ Nitra sa vďaka nebývalému stavebnému rozmachu teritoriálne rozšírila už v rokoch 1919 – 1930. V prvom desaťročí republiky sa zhustili sídelné jednotky, postavili účelové verejnoprospešné stavby a reprezentatívne budovy, vybudovali sa nové predmestia a prilahlé obce nadobudli mestský ráz. Po roku 1930, teda v čase veľkej hospodárskej krízy, stavebný ruch na určitú dobu poklesol. Po nástupe Mojta do starostovskej stoličky sa postupne situácia znovu začala konsolidovať. Na čele samosprávy riadil pomerne široký záber rozvojovej výstavby – pokračovala regulácia rieky Nitra, stavali sa nové školy (meštianska škola na terajšej Ulici Fr. Mojtu aj škola pri kláštore), Robotnícky kultúrny dom, napredovalo sa i v nahrádzaní plynových pouličných svietidiel elektrickým osvetlením. Napriek pozitívam pestré zloženie mestskej samosprávy viedlo neraz k názorovej konfrontácii a analýza miestnej tlače z medzivojnového obdobia takisto dokumentuje nespokojnosť časti občanov s činnosťou nitrianskej samosprávy a úradníkov obecného úradu.⁴⁴ Je možné predpokladať, že Mojto vedel situačne využívať nejednotnosť mestského parlamentu na pragmatické presadzovanie svojich zámerov.

Posledné demokratické voľby do obecných zastupiteľstiev v medzivojnovnej republike sa uskutočnili 22. mája 1938. Narastajúce vnútropolitické napätie v Československu od jari 1938 vyvolané anšlusom Rakúska a následná lavína udalostí na domácej scéne – požiadavky HSLŠ na dosiahnutie autonómie Slovenska či nemeckých a maďarských politických činiteľov na územnú revíziu štátnych hraníc,⁴⁵ sa nevyhnutne museli odzrkadliť v predvolebnej atmosfére i v samotných volebných výsledkoch. Konfrontačná predvolebná kampaň privodila nebývalú polarizáciu verejnosti s vysokou volebnou účasťou aj v Nitre. Z 11 592 oprávnených voličov odovzdalo najviac hlasov Zjednotenej krajinskej kresťansko-socialistickej a maďarskej národnej strane (ZMS), ďalej HSLŠ a sociálnom demokratom. Po voľbách pokračovalo v práci mestského zastupiteľstva 16 pôvodných poslancov, takže pri jeho fungovaní bola zaručená určitá kontinuita. Opätovne prevládala stredná vrstva, pričom v nej

⁴² SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

⁴³ Bližšie pozri: MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Zrod moderného mesta: zmeny obrazu slovenských miest v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. In: *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 2, s. 1-11. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/01-moravcikova-zrod-moderneho-mesta-zmeny-obrazu-slovenskych-miest1.pdf>.

⁴⁴ ZUBÁČKA, I.: Nitra, s. 35 a 46.

⁴⁵ Bližšie pozri napr. ARPÁŠ, Róbert: *Autonómia : víťazstvo alebo prehra? : Vyvrcholenie politického zápasu HSLŠ o autonómiu Slovenska*. Bratislava : Veda, 2011. 200 s. LETZ, Róbert: *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006. 720 s.

klesol počet vysokoškolsky vzdelaných poslancov z 8 na 5. Rovnako klesol aj počet zástupcov robotníctva.⁴⁶

Výsledky v Nitre priniesli po rozložení politických síl výnimočnú pátovú situáciu. V novom nitrianskom mestskom zastupiteľstve získala Zjednotená maďarská strana 11 mandátov, HSLS (do zastupiteľstva sa na jej kandidátke dostal aj oblastný veliteľ Hlinkovej gardy a šéfredaktor *Nitrianskej stráže* Vojtech Višňovský) a sociálni demokrati po 9 mandátov, národní socialisti 4, KSČ 3, zvyšok obsadili ostatné strany. Vytvorili sa dva tábory s približne rovnakým počtom zástupcov v mestskej rade a zastupiteľstve. Na jednej strane stálo široké zoskupenie bývalých centralistických strán – sociálnych demokratov, spojených židovských strán, agrárnikov a československých lidovcov, ktoré sa do boja o pozíciu starostu rozhodlo nominovať Františka Kopečka (ČSSD). Na druhej strane sa ocitla dvojkoalícia Zjednotenej maďarskej strany a HSLS, t. j. strán, ktoré na nitrianskej radnici pod vedením Mojta už v predchádzajúcom období spolupracovali. Po niekoľkých opakovaných voľbách mestského zastupiteľstva, keď obaja kandidáti získali rovnaký počet hlasov (21), muselo rozhodnúť žrebovanie. Žreb napokon prial Františkovi Mojtovi a jeho koalícii, ku ktorej sa pridali aj lidovci. Opozičné zoskupenie nezískalo ani jeden z postov vo vedení Nitry a nová koalícia obsadila aj miesta zástupcov starostu advokátom Dr. Bernardom Rolfeszom (predseda miestnej organizácie Zjednotenej maďarskej strany) a Dr. Alexandrom Arnoldom (Československá strana lidová, nebol členom poslaneckého zboru).⁴⁷ Aj z tohto dôvodu zástupcovia neúspešného tábora v mestskej rade voľby niekoľkokrát napadli. Výsledky však zostali v platnosti. Neúspešné napadnutie volieb zástupcami neúspešného tábora bolo v proľudáckej miestnej tlači detailne rozoberané. Tieto články podnecovali v meste nielen politické, ale aj náboženské rozbroje a antisemitské výpady.⁴⁸

Rok 1938 vrcholil mníchovskou krízou a Viedenskou arbitrážou. Výkonný výbor HSLS v Žiline s reprezentantmi ďalších slovenských strán prijal dňa 6. októbra 1938 Žilinskú dohodu o autonómii Slovenska. Prijatie Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938, ktorá rozhodla o odstúpení južných oblastí Maďarsku, Mojto – ako napokon väčšina spoločnosti na Slovensku – vnímal ako krivdu.⁴⁹

Totalitarizačné procesy sa vo verejnom živote začali prejavovať v rôznych formách viac-menej okamžite. Už prvé kroky autonómnej vlád-

⁴⁶ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 89.

⁴⁷ ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 34/1933, zápisnice zastupiteľstva.

⁴⁸ PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena: Prelomový rok 1938. In: PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena – HETÉNYI, Martin: *Nitra v rokoch 1939 – 1945 (Dejiny Nitry v školskej praxi)*. *Doplnkový učebný text pre základné a stredné školy*. Nitra : UKF v Nitre, 2020, s. 8.

⁴⁹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

dy bezprostredne po 6. októbri 1938 poukazovali na snahu urýchlene zveriť moc do rúk lojálnych členov alebo sympatizantov HSLS prijatím viacerých opatrení smerujúcich k úpravám v oblasti samosprávy. Zmeny na vnútropolitickú scénu, ktoré v októbri 1938 vyústili do zákazu ľavicových a židovských politických strán, resp. zlúčenia ostatných predmníchovských strán s HSLS, sa rýchlo odrazili aj na regionálnej a lokálnej úrovni. Podobne ako v celej krajine, proces likvidácie volenej samosprávy na Slovensku prebiehal vo viacerých fázach už na konci roku 1938⁵⁰ a HSLS si začala uzurpovať pozície vládnych komisárov, resp. členov poradných zborov už na konci roku 1938. Prijaté opatrenia viedli k odstráneniu predstaviteľov politickej opozície zo samospráv, prípadne k likvidácii demokraticky volenej samosprávy⁵¹ a do čela obcí boli podľa §28 zákona č. 243/1922 Sb. z. a n. menovaní lojálni vládni komisári. Šlo tak o zneužitie krajného zákonného prostriedku nerešpektujúc jeho pôvodný charakter ako dočasného opatrenia pri správe mestských záležitostí.⁵²

Jedným z prvých realizovaných opatrení nastupujúcej politickej garnitúry boli mocenské zásahy v obecných zastupiteľstvách v takých sídlach, v ktorých HSLS nemala prevahu. Ako už bolo spomenuté, hoci na čele mesta stál predstaviteľ HSLS, Nitru nemožno označiť za typickú baštu ľudákov. Napriek tomu, resp. vďaka Mojtovmu postaveniu v meste neprišlo k takým dramatickým presunom moci ako v iných slovenských mestách a obciach a obecné zastupiteľstvo tu zostalo ešte pomerne dlhý čas zachované. Z celoštátneho hľadiska šlo o výnimočnú pozíciu Nitry, napríklad v susednom regionálnom centre v Zlatých Moravciach, kde HSLS získala v posledných obecných voľbách z 20 poslancov miest len šesť mandátov, rozpustil Krajský úrad miestne zastupiteľstvo už 17. novembra 1938.⁵³

Okresný úrad v Nitre 23. januára 1939 rozhodol o pozbavení členstva v nitrianskom mestskom zastupiteľstve 14 poslancov zaniknutých politických strán (KSČ, ČSSD, židovské strany) a kooptovaní nových členov podľa návrhu HSLS.⁵⁴ V praxi šlo o proces doplnenie jednotlivcov s požadovanými schopnosťami v duchu predstáv vládnucej politickej strany. Zástupcovia ľudákov tak v mestskom zastupiteľstve a obecnej rade získali dominantné postavenie. Do okruhu vedenia mesta sa dostali členovia štátostrany, ktorá u nitrianskeho voličstva nemala v predchádzajúcom období významnejšie zastúpenie. V zastupiteľstve zostali tiež členovia

⁵⁰ K fázam likvidácie obecnej samosprávy bližšie pozri: PODOLEC, O.: Postavenie obecnej samosprávy, s. 647-668.

⁵¹ NIŽŇANSKÝ, E.: Zmocnenie, s. 14-44.

⁵² PEKÁR M. – TOKÁROVÁ, Z.: Výmeny mestských politických elít, s. 148.

⁵³ ŠA NR, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. 1, Zápisnica z Ústrednej volebnej komisie.

⁵⁴ Pamätná kniha mesta Nitry II., s. 91.

Zjednotenej maďarskej strany, ktorých predstaviteľ Bernard Rolfesz bol aj zástupcom starostu. Štvrtinový podiel v mestskom parlamente zaručoval relatívnu spokojnosť predstaviteľov maďarskej menšiny.⁵⁵

Prestíž Nitry sa zákonite zvýšila po Viedenskej arbitráži a následnej územnej strate iného symbolického miesta – Devína v prospech Tretej ríše z jesene 1938, čo sa prirodzene prejavilo v zvýšenej miere pozornosti zo strany ľudáckej politickej garnitúry. Snaha o získanie kontroly nad vedením mesta bola očividná v radikálnych kruhoch HSLŠ a Hlinkovej gardy. Obhájenie obecného zastupiteľstva v Nitre si možno vysvetliť najmä silnou pozíciou starostu Františka Mojta, predĺženej ruky konzervatívnej frakcie HSLŠ. Mojto sa zasadzoval proti rozpusteniu voleného obecného zastupiteľstva okrem iného aj u predsedu autonómnej vlády Jozefa Tisa. Za Mojtom, na výmene ktorého mali záujem aj predstavitelia ľudáckych radikálov Vojtech Tuka a Alexander Mach, stáli okrem Tisa vysokí cirkevní hodnostári.⁵⁶ Z týchto dôvodov na jeho odvolanie či totálne odstavenie z politiky nikdy rad neprišiel, a to ani v neskorších štádiách ľudáckeho politického režimu. V Nitre sa v rámci prvej fázy procesu likvidácie volenej samosprávy príliš neuplatnil ani národný výbor – na rozdiel od iných obcí a miest, kde si toto alternatívne ľudácke mocenské centrum uzurpovalo kompetencie samosprávnych orgánov.⁵⁷ Slovenský národný výbor vznikol v Nitre 10. októbra. Do vedenia bol zvolený predseda okresnej organizácie HSLŠ a kanonik Dr. Jozef Buday, ktorý v tom čase pôsobil ako podpredseda Senátu Národného zhromaždenia HSLŠ (bol dlhoročnou šedou eminenciou strany až do jeho skonu v novembri 1939). Podpredsedami sa stali František Mojto, Peter Rovnianek (prednosta stanice) a Dr. Štefan Klučovský (právnik a redaktor miestnych novín). Výbor mal celkovo 25 členov a podieľal sa na organizovaní verejných manifestácií, ktoré často nadobúdali protičeský charakter.⁵⁸ Nitriansky výbor sa však nestal svojou činnosťou zásadnou mocenskou alternatívou k zvolenému vedeniu mesta. Výbory boli rozpustené 19. decembra 1938.⁵⁹

V nasledujúcich častiach rozboru je pozornosť venovaná otázkam, akú úlohu hral na politickej scéne mesta Mojto v ďalšom období a v čom spočívalo ideologické založenie politicky „vyhovujúceho“ miestneho lídra. Mesto ako jeden z prvých dopadov viedenského verdiktu, po ktorom sa

⁵⁵ NAGY, Z. – SLNEKOVÁ, V.: Nitra v období totality, s. 327.

⁵⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

⁵⁷ PODOLEC, O.: Postavenie obecnej samosprávy, s. 647-668. Jedným z mála návrhov výboru bolo premenovanie niektorých ulíc. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 90.

⁵⁸ Národný výbor v Nitre. In: *Svornosť*, 1938, roč. 2, č. 42, s. 4. Pozri tiež: IZÁK-HVIEZDIN, Ján: *Črty z pohybných časov v Nitre 1938 – 1939*. Nitra : Prvá slovenská kníhtlačiarňa, 1940.

⁵⁹ Bližšie pozri: FIAMOVÁ, Martina: *Formovanie a činnosť ústredných orgánov štátnej správy na autonómnom Slovensku (október 1938 – marec 1939)*. Bratislava : Veda, 2020. 264 s.

dostalo do bezprostredného susedstva s Maďarskom, pocítilo imigráciu väčšieho množstva prisťahovalcov. Už po príchode prvých rodín utečencov na Slovensko⁶⁰, slovenská vláda poverila Slovenskú ligu, aby zrealizovala úspešnú zbierku v prospech vystťahovalcov z arbitrážneho územia.⁶¹ Nitrianske mlyny, v ktorých ako člen správnej rady pôsobil aj Mojto, darovali na akciu 2 vagóny múky. Samotné mesto ako právnická osoba poskytlo na pomoc pre utečencov 5 tisíc korún.⁶² V Nitre sa už od novembra 1938 kopili protižidovské a protičeské nápisy, čo Mojto verejne odsudzoval. Stáli za nimi príslušníci Hlinkovej gardy.⁶³ Vo svojom okruhu bol známy vyhraneným postojom k ľudáckym radikálom. So založením Hlinkovej gardy nikdy nesúhlasil a mal k nej aj neskôr odmietavý prístup. Podľa jeho vyjadrení mu prekážala skutočnosť, že okrem regulárnej armády pôsobil v štáte aj iný ozbrojený zbor, ktorý mal podiel na štátnej moci. Nesúhlasil ani s metódami práce gardistov. Jeho neskrývaná kritika zaiste stála neskôr za tým, že po vypuknutí Slovenského národného povstania gardisti udali Františka Mojta Gestapu, čím sa snažili dosiahnuť jeho väzobné zaistenie.⁶⁴ Mojta rozhorčili aj verejné vyjadrenia vtedajšieho šéfa Úradu propagandy Alexandra Macha na propagandisticky preceňovanej manifestácii v Rišňovciach z 12. februára 1939, ktorý tu pamätným výrokom zhrnul ciele politického programu časti

⁶⁰ V niekoľkých prípadoch evakovali členovia jednej rodiny postupne, t. j. najprv otec a až po určitom čase zvyšok rodiny. Šlo, až na malé výnimky, o slovenské rodiny.

⁶¹ Výzva slovenskej vlády: „*Občania, do radostného vzrušenia, vyvolaného víťazstvom Slovenskej národnej myšlienky...,miešajú sa aj hlasy hlbokoj bolesti. Hranice Slovenska nám pozmenili proti našej vôli a od živého tela národného odtrhli nám státisíce našich rodných bratov slovenských. Ale ani to nie je dost! Denne nám prichodia na Slovensko naši slovenskí bratia, ktorí opustiť museli Maďarmi obsadené a odtrhnuté územie a vypudení nezachránili si iné než holý život, zanechajúc svoje právom a tvrdou prácou nadobudnuté imanie movité a nemovité....prichádzajú na Slovensko v stave záboženom bez akýchkoľvek hmotných prostriedkov vyčerpaní duševne i telesne. Sú medzi nimi roľníci, úradníci, študenti, ba i remeselníci a robotníci. Samozrejme je, že slovenský národ...musí týchto svojich bratov utečencov prvinúť k sebe, zaistiť im kus strechy, chleba a odevu...Celá sbierka sa bude prevádzat' pod dozorom povereníkov Slovenskej vlády. Nech niet Slovák, spolku, ústavu, obce, mesta a okresu, ktorý by neprispel k zmierneniu biedy našich bratov-utečencov!...*“ ŠA NR, f. Okresný úrad v Nitre (OÚ NR), šk. 354, 23779/38 adm.

⁶² Podobná zbierka Slovenskej ligy na slovenské menšinové školy (školy v obciach na Slovensku, kde Slováci tvorili menšinu) konaná už v októbri 1938 sa skončila neúspechom najmä preto, že nebola pod patronátom štátnej správy. V Nitre bol výsledok nulový – podľa odpovede starostu z 8. novembra 1938: „...obecnstvo v terajšej dobe nevďačne pozerá na takúto akciu a preto výsledok by bol slabý a privodil by viac zla než osohu...“ ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 353, 20 122/38 adm.

⁶³ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52. Protižidovské heslá sa objavili napríklad v noci z 25. na 26. novembra 1938 na židovských obchodoch. Mestská polícia vyšetrila, že ich autormi boli členovia Hlinkovej gardy, ale nemohla proti nim zasiahnuť. ŠA NR, f. OÚ NR, 2661/1938 prez.

⁶⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

HSLs: „... *Mat' svoj štát znamená život, nemať svoj štát znamená smrť slovenského národa...*“⁶⁵ Ani z rozpadu ČSR a vzniku samostatného štátu 14. marca 1939⁶⁶ nebol mimoriadne nadšený, čo v kruhu rodiny a známych v tento deň patrične okomentoval. V marcových dňoch sa mu zhodou okolností v Prahe vydávala dcéra Gabriela za Čecha Bohumila Plachetku.⁶⁷ Neskôr sa Gabriela aktívne zapojila do ilegálneho hnutia, pomáhala odbojárom v prechode hraníc do Poľska, okrem iného pomohla synovi Ivana Dérera s vybavením cestovných víz k prechodu cez poľské hranice do Veľkej Británie.⁶⁸

Mojto sa neskôr obhajoval, že ho nemožno považovať ani za germanofila. Bol rezervovaný k politickému nátlaku Berlína⁶⁹ a v súkromných kruhoch pokladal za osožnejšie, aby sa Tiso radšej vzdal funkcie prezidenta, ako by mal niesť zodpovednosť za naoktrojovaný politický diktát Nemcov. Po vyhlásení slovenského štátu odmietol aj žiadosť vedúceho nemeckej národnej skupiny v Nitre Waltera Kussa, aby dal počas slávnosti Nemcov vyvesiť na Mestský dom nemeckú zástavu. Nemeckým vojakom po začiatku okupácie roku 1944 tiež odoprel zriadenie nevestinca.⁷⁰

Pochopiteľne, ako čelný zástupca mesta sa Mojto nemohol vyhnúť prejavom určitého akceptovania novej situácie. Totalitné vládnutie prinášalo

⁶⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6. HRUBOŇ, A.: Alexander Mach, s. 179.

⁶⁶ K vzniku slovenského štátu bližšie pozri napríklad: BYSTRICKÝ, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava : Prodama, 2008. 301 s. BYSTRICKÝ, Valerián: *Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939*. Bratislava : Veda, 2014. 464 s. Prínosné sú publikované dokumenty BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.): *Vznik Slovenského štátu 1*. Bratislava : AEPRESS, 2007. 340 s. BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.): *Vznik Slovenského štátu 2*. Bratislava : AEPRESS, 2008. 360 s.

⁶⁷ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

⁶⁸ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52. Ivan Dérer sa k tomuto obdobiu vrátil vo svojich povojnových memoároch. DÉRER, Ivan: *Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy*. Praha : Kvasnička a Hampl, 1946, 367 s.

⁶⁹ K slovensko-nemeckým vzťahom bližšie pozri napríklad: SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 : Od autonómie po Povstanie. Slovenský štát vo vybraných správach SD od jesene 1943 do septembra 1944*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum karpatských Nemcov, 2006. 460 s. SCHVARC, Michal: *Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei 1938 – 1945*. In: *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 3, s. 471-502. SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIFFL, David: „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu : *Dokumenty = Das "Dritte Reich" und die Entstehung des Slowakischen Staates. I*. Bratislava : Ústav pamäti národa : SNM-Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2008. 633 s. SCHVARC, Michal – SCHRIFFL, David: „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu : *Dokumenty = Das "Dritte Reich" und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente II*. Bratislava : Ústav pamäti národa : Historický ústav SAV : SNM-Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2010. 561 s. NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch I : Od Mníchova k vojne proti ZSSR = Slowakisch-Deutschen Beziehungen 1938 – 1941 in Dokumenten I*. Prešov : Universum, 2009. 1171 s.

⁷⁰ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

mnohé konkrétne dopady na spoločenský a kultúrny život spoločnosti. Vládnucou stranou a jej činorodosťou bol dôsledne obsadený celý verejný priestor. Nedlho po vyhlásení autonómie Slovenska štátny aparát začal vyvíjať tlak na zmeny v názvoch ulíc a verejných priestranstiev. V Nitre sa nevyhovujúce názvy týkali desiatich ulíc, jedného námestia a cesty. Išlo o ulice pomenované po osobnostiach spätých s dejinami Nitry, ale nevyhovujúcich novým ideologickým pomerom. Prvý návrh na zmenu názvov niektorých ulíc a námestí po vzniku samostatného slovenského štátu podal starostovi Nitry Františkovi Mojtovi člen mestskej rady Karol Sevcčík už 20. marca 1939. Premenané boli aj názvy spojené so sv. Štefanom a sv. Václavom, ktorí boli chápaní ako neslovenskí svätci. Vládny komisár mesta potom rozhodnutím z 2. mája 1941 zmenil ich názvy opierajúc sa o zoznam Matice slovenskej a osobné návrhy župana, pričom preferované boli označenia odkazujúce na veľkomoravskú tradíciu, prípadne na osobnosti spojené s HSLŠ. Je paradoxné, že bola v tomto období premenovaná aj ulica, ktorá niesla meno Mojtovej predchodcu z čias ČSR Karola Coborihu.⁷¹ Ako sa ukáže ďalej, deľba moci na lokálnej úrovni, resp. jej centralizácia sa plnohodnotne prejavila aj v tejto oblasti. Komisia pre pomenovávanie ulíc sa poslednýkrát zišla v polovici roku 1940, v ďalšom období prebral jej právomoci vládny komisár mesta.⁷²

Keď sa 26. októbra 1939 v Bratislave konala voľba prezidenta Slovenskej republiky, po celej krajine prebehli slávnostné akcie. Výnimkou nebola ani Nitra – večer napochodovali gardisti pred Mestský dom, z balkóna ktorého slávnostne prehovoril starosta.⁷³ Keďže Mojto nebol ani poslancom slovenského snemu a aj jeho politické angažovanie sa sústredilo predovšetkým na problémy obyvateľov mesta, jeho prejavy boli v tomto období v tlači publikované len sporadicky. Publikoval predovšetkým v *Slovenskom učiteľovi*, no napäté vzťahy s gardistami mu nebránili publikovať aj články v regionálnom gardistickom týždenníku *Nitrianska stráž*, v ktorých sa nevyhol pochvalným slovám na adresu niektorých ľudáckych činiteľov či sviatkov.⁷⁴ Ako hlava mesta zvykol vítať rôzne delegácie – z významnejších podujatí možno spomenúť Dni mládeže v máji 1940 s účasťou viac ako 20 tisíc mládežníkov, župný zjazd HSLŠ, dožinkové slávnosti v auguste 1940, desiate výročie pamätných

⁷¹ ŠA NR, f. MeÚN, šk. 116, č. 231.

⁷² Bližšie pozri: PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena: Názvy ulíc a námestí v zajatí politiky: zoznam slovenských dejateľov schválených na pomenovanie verejných priestranstiev v rokoch 1939 – 1945. In: *Studia Historica Nitriensia*, roč. 20, č. 1, 2016, s. 178-211. PALÁRIK, Miroslav – Alena MIKULÁŠOVÁ, Alena: Revízia znakov, symbolov, pamätníkov a sôch v období autonómie a Slovenskej republiky 1938 – 1945 : Príklad mesta Nitra. In: *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 3, s. 523-546.

⁷³ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 95. NAGY, Z. – SLNEKOVÁ, V: Nitra v období totality, s. 327.

⁷⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-38.

Pribinových osláv a pod.⁷⁵ Jeho povinnosťou bolo tiež privítať vládnych činiteľov po ich príchode do Nitry pri príležitosti rôznych osláv.⁷⁶ Hoci patrili k oponentom Tukovej a Machovej línie, pri návšteve predsedu vlády Vojtecha Tuku a ministra vnútra Alexandra Macha počas dožinkových slávností v Nitre v lete 1940 sa vyjadril: „*Po Nitre sa hovorí mnohokrát, že je Pribinova, Svätoplukova, ba aj Tisova a teraz by sme mohli už povedať, keď je medzi nami p. predseda vlády dr. Tuka a minister Mach, že je aj Tukova a Machova.*“⁷⁷ V septembri 1941 privítal aj ríšskeho ministra vnútra Wilhelma Fricka počas jeho cesty po Slovensku.⁷⁸

Po nariadení vlády z 18. marca 1939 museli byť zo štátnej služby prepustení zamestnanci českej národnosti. Mojto, známy kladným vzťahom k Čechom, za viacerých z nich intervenoval na vyšších miestach (konal tak napokon už za čias vykonávania poslaneckého mandátu) a vymohol aspoň výnimky pre nenahraditeľných špecialistov.⁷⁹

V neutešenom postavení sa v dôsledku uplatňovania oficiálnej protizidovskej politiky ocitli tiež nitrianski Židia.⁸⁰ Mojto viackrát intervenoval za pokrstených Židov na štátnej polícii, na nitrianskom okresnom úrade i na centrálnych úradoch štátu. Napriek zákazu prijal do ľudovej školy na Zobore deti židovského pôvodu (Pless, Ulrich a i.), intervenoval aj na ministerstve školstva a národnej osvety, aby mohli židovské deti študovať na iných nitrianskych školách (deti z rodín Dr. Grála, Gregušovcov, Kramerovcov). Zasluhou Mojta, ktorý podpísal obecné prehlásenie s odporúčaním verejným úradom, mohol v priestoroch radnice mesta naďalej so svojim pohostinstvom pokračovať vo svojom podnikaní Žid

⁷⁵ Bližšie pozri: HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. Poznámky k šíreniu kultu sv. Cyrila a Metoda v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Nitra. In: *Život v Slovenskej republike : Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 336-345.

⁷⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

⁷⁷ „*Po Nitre sa hovorí mnohokrát, že je Pribinova, Svätoplukova, ba aj Tisova a teraz by sme mohli už povedať, keď je medzi nami p. predseda vlády dr. Tuka a minister Mach, že je aj Tukova a Machova.*“ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-33. Pri vyšetrovaní však bolo NB aj obžalobcom zistené, že Mojto nebol zástancom Tukovej a Machovej línie.

⁷⁸ SNA, f. NS, šk. 3, OnLud 7/45-11.

⁷⁹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-7.

⁸⁰ K realizácii protizidovskej politiky v Nitre bližšie pozri: KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: Deportácie Židov z Nitry za autonómie Slovenska 4. – 5. 11. 1938 v dokumentoch. In: *Studia Historica Nitriensia VIII.*, Nitra: UKF, 2000, s. 241-297. KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: Možnosti záchrany Židov začiatkom deportácií v roku 1942 – modelové mesto Nitra. In: *Studia Historica Nitriensia IX.* Nitra : UKF, 2001, s. 89-120. KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: Príprava na arizačný proces vo forme nariadení o vládných dôverníkoch v podnikoch ako prejav hospodárskeho antisemitizmu. Židovská komunita v Nitre. In: *Studia Historica Nitriensia XI.* Nitra : UKF, 2003, s. 165-182. KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: Židovská komunita v Nitre v období autonómie Slovenska. In: *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku.* Bratislava : ZING PRINT, 2000, s. 49-82.

Vojtech Guttmann, a to až do 14. augusta 1940, kedy mu koncesiu odňal župný úrad. U župana osobne intervenoval aj pri likvidačnej pokute, ktorú Štátny policajný úrad 14. septembra 1939 vyrubil židovskému veľkoobchodníkovi Bernardovi Diamantovi za predražovanie tovaru. Na mestskom úrade zamestnával do poslednej možnej chvíle Ing. Ferdinanda Felsenburga, ktorý zastával post prednostu stavebno-technického oddelenia mestského úradu až do 27. augusta 1940, kedy ho župný úrad nariadil vymeniť za „Slováka, katolíka a autonomistu“ Štefana Tučného.

Zdokumentovanými boli viaceré prípady jeho konkrétnej pomoci. Ako predseda správnej rady Nitrianskych mlynov pomáhal generálnemu riaditeľovi Eduardovi Fürstovi a 11 zamestnancom židovského pôvodu, ktorých mali prepustiť zo zamestnania 1. júla 1940, odkladať ich výpovede. Vybavoval osobitné pracovné povolenia a rôzne výnimky u prezidenta Jozefa Tisa pre rodiny Schwitzerovú, Kramerovú, Resslerovú, pre občanov Dínera, Donátha, Mórica Martina Fischera, riaditeľa židovskej školy v Spišskej Novej Vsi Dávida Körösa či pre nitrianskeho lekára Dr. Ernesta Pressera. Pred rokom 1940 bývalo v mestských obytných domoch 11 židovských rodín a hoci siedmym Židom dalo mesto výpoveď k 1. októbru 1940, štyrom z nich starosta umožnil bývať v nich i naďalej. Mojto vtedajší zástupca Bernard Rolfesz ako advokát následne pomohol v súdnom procese všetkým vypovedaným Židom.⁸¹ Po nemeckej okupácii koncom roka 1944 vymáhal u Gestapa prepustenie Dr. Vásárhelyiho, rovnako rodiny Starkovcov aj z koncentračného tábora v Seredi.⁸² Bol aj krstným otcom pri krste Židov (bol kmotrom v rodine Emanuela Resslerera, Emila Kramera, dr. Huga Vásárhelyiho), rovnako aj jeho syn, za čo si vyslúžili karikovanie v ľudáckej tlači (*Kocúr a Gardista*) a táto skutočnosť neostala bez patričnej pozornosti miestnych gardistov.⁸³

Mojto sa dokonca nevyhol udaniu na najvyššie politické miesta, keď bola prostredníctvom prednostu Ústredne štátnej bezpečnosti ministrovi Machovi zaslaná podrobná správa osobného tajomníka župana a miestneho veliteľa Hlinkovej mládeže Jozefa Pillaya z 5. septembra 1940 s hodnotením konkrétnych krokov Mojta, ktorými pomáhal a chránil židovských obyvateľov.⁸⁴ Tento viacstranový udavačský záznam bol spísaný zrejme na základe podnetu vtedajšieho nitrianskeho župana Andreja Dudáša.⁸⁵ V novembri 1941 sa Mojto v úlohe vládneho komisára zúčastnil na poradách u ministra vnútra Macha, na ktorých sa riešila židovská otázka. Na poradu dostal spolu s ostatnými miestnymi funkcionármi

⁸¹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

⁸² SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

⁸³ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6, TnLud 4/45-7. SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

⁸⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-11. SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

⁸⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

pozvanie, keďže sa rokovalo o presune Židov z Bratislavy okrem iných miest aj do Nitry. Jeho prednesené námietky s týmto presunom súviseli s nedostatočnými ubytovacími kapacitami.⁸⁶ Úrady do Nitry napokon na jeseň 1941 pred plánovanými deportáciami sústredili stovky Židov z iných častí Slovenska, pretože úmysel úradov bolo vytvoriť väčšie geto z nitrianskych Pároviec.⁸⁷

K zmene v správe Nitry napokon došlo po salzburských rokovaniach z júla 1940, po ktorých nastalo posilnenie radikálnej pronacistickej frakcie HSLŠ vo vláde a štruktúrach HSLŠ. Dňa 14. novembra 1940 bola zo zákona rozpustená nitrianska mestská samospráva a rozpustené mestské zastupiteľstvo a mestskú radu nahradil vládny komisár s poradným zborom.⁸⁸ Po nadobudnutí účinnosti zákona č. 190/1939 Sl. z. prešla dozorná pôsobnosť nad obcami z okresných úradov na župné úrady⁸⁹, takže rozpustenie sa udialo rozhodnutím nového župana Štefana Haššíka, ktorý sa od svojho príchodu na nitriansky župný úrad 13. októbra 1940 opakovane sťažoval na pomery v správe mesta a tento krok podporoval aj generálny sekretariát HSLŠ. Štátnu moc popudzovala okrem iného skutočnosť, že HSLŠ sa delila o časť postov s Maďarskou stranou.

Za vládneho komisára Haššík vymenoval dovtedajšieho starostu Františka Mojta, jeho zástupcom sa stal riaditeľ miestnej nemocnice Dr. Jozef Závodný. Pôsobenie Závodného, ktorý sa o niekoľko mesiacov funkcie na vlastnú žiadosť z dôvodu enormného pracovného vyťaženia vzdal, bolo len epizodické a župan na tento post vymenoval nitrianskeho rímskokatolíckeho farára a šéfredaktora *Nitrianskej stráže* Michala Bolečka.⁹⁰ Do poradného zboru boli županom na návrh miestnej organizácie HSLŠ vybraní nacionálne orientovaní katolíci: predseda Krajského súdu a zároveň predseda miestnej organizácie HSLŠ Dr. Ján Rybárik, nitriansky farár Michal Boleček, riaditeľ Tatrabanky Anton Valík, klampiar Štefan Jankula, vinohradník Ján Kaňuch, robotník Vincent Boháč, podplukovník vo výslužbe Viliam Gregory zastupujúci nemeckú menšinu a obvodový predseda Maďarskej strany Dr. Ákos Gyűrű.⁹¹ Povolania členov

⁸⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-39. SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

⁸⁷ ŠA NR, f. Nitrianska župa III., č. 57/1941 prez. K jeho vybudovaniu nedošlo, pretože väčšina Židov bola nasledujúci rok deportovaná do koncentračných táborov.

⁸⁸ ŠA NR, f. OÚ NR, šk. 49, č. 217/1941 prez. ŠA NR, f. OÚ NR, šk. 362, č. 3326/1939 prez. ŠA NR, f. OÚ NR, šk. 396, č. 20002/1940 adm. ŠA NR, f. Okresné četnícke veliteľstvo NR, šk. 3, č. 122/1941 prez.

⁸⁹ TIŠLIAR, Pavol: *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 126-127.

⁹⁰ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 97. In: *Nitrianska stráž*, roč. 21, č. 11, 21. marec 1941, s. 1. Boleček sa stal správcom farnosti po úmrtí Kolomana Szmidu, člena a miestneho poslancu Zjednotenej maďarskej strany, 7. júna 1939.

⁹¹ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 97.

zboru reprezentovali duch idey stavovského zriadenia.⁹² Mocenským zásahom štátnej byrokracie a znížením počtu členov vedenia boli do veľkej miery eliminovaní aj reprezentanti Maďarskej strany, dovtedajší koalíční partneri v rámci obecnej správy. Naopak, privilegovaná nemecká menšina prvýkrát prerazila do správy mesta aspoň v symbolickej podobe.⁹³ Z politického vedenia mesta sa tak vytratila nielen konfesiónalna heterogenita, ale aj dovtedajšie reflektovanie pestrej skladby nitrianskeho voličstva. Pri pohľade na kreovanie ľudákmi schválenej oficiálnej reprezentácie mesta je zaujímavé aj jej výrazné zúženie. Takáto redukcia znamenala zásadnú koncentráciu moci v rukách úzkej a viac-menej uzavretej skupiny osôb podobného politického presvedčenia. Modifikoval sa tiež spôsob výkonu moci, pretože mesto viedol jeden vládny komisár a ostatní členovia vedenia mesta mali poradnú funkciu.⁹⁴ Pri komparácii s dovtedajšími orgánmi mesta vyplýva zaujímavá skutočnosť, že kontinuitu predstavoval okrem samotného Mojta už len Ákos Gyürky, ktorý bol od roku 1938 poslancom miestneho zastupiteľstva. Miera ich vplyvu bola chabá a výraznejšie sa na pôde radnice prejavila len ku koncu vojny. Živnou pôdou radikálov boli gardistické periodiká a neskôr i nitriansky Župný úrad s agilným Štefanom Haššíkom, do októbra 1940 županom Šariško-zemplínskej župy, ktorý si zamenil pozíciu s Andrejom Dudášom. Miestne noviny *Nitrianska stráž*, ktoré tieto zmeny zachytili na svojich stránkach konštatovali, že si ich vyžiadal „nový duch slovenských pomerov“.⁹⁵ V riadení mesta sa však Mojto aj naďalej snažil uplatňovať demokratické postupy, pričom jeho poradný zbor zasadal pravidelne každý týždeň, rovnako ako predtým mestská rada. Preto ani príliš neprekvapuje, že predseda vlády Tuka ho ako novomenovaného vládneho komisára odmietol prijať na audienciu a čakajúc na chodbách Úradu vlády mu nechal odkázať, aby sa obrátil na rezortného ministra.⁹⁶

Obdobie slovenského štátu je okrem iného spravidla považované za éru dynamického rozvoja kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti, vedy či športových aktivít. Mesto nezabúdalo na podporu svojich kultúrnych, umeleckých, vzdelávacích a výskumných inštitúcií. V roku 1941 začalo v renovovanom Mestskom divadle pôsobiť Slovenské ľudové divadlo s profesionálnym súborom. Bolo to druhé profesionálne

⁹² Analogicky sa postupovalo napríklad v meste Prešov, kde boli členmi poradného zboru kňaz, robotník, učiteľ, roľník, pekár, obchodník či bankový úradník. PEKÁR, M. – TOKÁROVÁ, Z.: Výmeny mestských politických elít, s. 150.

⁹³ Miera zastúpenia radikálnejších ľudákov, ktorí v predošlej demokratickej komunálnej politike v Nitre nepererazili nie je z archívnych materiálov zatiaľ jasná, zdá sa však, že v zbere mohli mať marginálne zastúpenie.

⁹⁴ PEKÁR, M. – TOKÁROVÁ, Z.: Výmeny mestských politických elít, s. 150.

⁹⁵ *Nitrianska stráž*, roč. 20, č. 44, 10. november 1940, s. 1.

⁹⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

divadlo na Slovensku v tomto období.⁹⁷ Prvým predstavením nitrianskeho divadla bola dráma Antona Prídavka pod názvom Pribina, ktorá sa hrala pri príležitosti dokončenia renovácie divadla 6. septembra 1941 za účasti župana Štefana Haššíka i vládneho komisára Mojta.⁹⁸ Slovenský štát postupne zaznamenával priaznivý hospodársky rast (najmä vďaka dlhodobu neutržateľnej vojnovnej konjunktúre a na úkor vybraných skupín obyvateľov), čo sa odrazilo aj na ekonomike mesta. V roku 1940 už Nitra neevidovala žiadnu nezamestnanosť, hoci sa tak dialo aj v dôsledku núteného arizovania židovských podnikov, zaujatia pracovných miest po odsune Čechov do Protektorátu či brigád v Nemecku. Dobré hospodárske výsledky sa odzrkadlili aj v sociálnej sfére, pravidelne sa valorizovali platy s viacerými druhmi príplatkov. Objem nielen štátnych či súkromných, ale aj mestských investícií mal až do roku 1943 vzostupnú tendenciu. Horšie to už bolo s nedostatkom tovaru dennej spotreby.⁹⁹

V roku 1939 si mesto mohlo dovoliť investovať do viacerých kľúčových stavebných prác, konkrétne 4 milióny korún do výstavby kasární, 165 000 korún do prestavby škôl a mestského divadla, 941 000 korún do výstavby ciest, 3 180 000 korún do regulácie rieky Nitra a 3 041 289 korún do mestského vodovodu a kanalizácie.¹⁰⁰ Mojto sa so svojim tímom naďalej sústredil na zlepšenie zdravotno-hygienických pomerov či na oblasť urbanistického vývoja a budovania technickej infraštruktúry mesta. V roku 1941 zlepšená situácia v rozpočte mesta umožnila investovať 3 milióny do výstavby mestskej kanalizácie, rovnaké sumy aj do pokračovania regulácie rieky a do dláždenia ulíc, 1,4 milióna korún do ďalšej etapy vodovodných prác, pol milióna na zriadenie parku za parným mlynom, 300 tisíc na výstavbu troch verejných toaliet, 2,5 milióna korún do učňovskej školy, pol milióna korún do železničného nadchodu Pod Borinou a 1 milión na verejné kúpalisko.¹⁰¹ Mesto v tomto období upravilo i okolie Župného domu, zaviedlo mestský rozhlas, naprojetovalo stavbu hydrocentrály a mnohé ďalšie investičné akcie. Urbanizmus Nitry pod jeho vedením zaznamenal intenzívne a dynamické vývojové premeny. Nitra tak nemala už len nálepku národného symbolu s historickým významom, ale menila sa na dôležité hospodárske a spoločensko-kultúrne mestské centrum.

Od roku 1938 bol Mojto nominovaný do viacerých hospodárskych podnikov. Bol menovaný za vládneho komisára v nitrianskych mlynoch

⁹⁷ PALÁRIK, Miroslav: Divadelníctvo v Nitre v rokoch 1939 – 1945. In: *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 2, s. 385.

⁹⁸ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 103.

⁹⁹ NAGY, Z. – SLNEKOVÁ, V.: Nitra v období totality, s. 328-329.

¹⁰⁰ ŠA NR, f. OÚ NR, 461/1940 prez.

¹⁰¹ ŠA NR, f. OÚ NR, 1068/1940 prez.

(táto funkcia mu neskôr bola modifikovaná na predsedu správnej rady), za člena a neskôr predsedu nitrianskej sladovne a člena správnej rady Považskej továrne na tuky v Novom Meste nad Váhom. Bol tiež členom dozorného výboru nitrianskeho cukrovaru. Vzhľadom na skutočnosť, že od roku 1939 bol predsedom družstevnej octárne (bývalej octárne rodiny Kramerovcov), bol zvolený za predsedu Zväzu slovenských octární v Bratislave.¹⁰² Jeden zo synov vládneho komisára, František, šiel v otcových stopách a bol taktiež verejne aktívny. Bol správcom najväčšej tlačiarne kníh v meste s názvom Andrej – Kníhkupectvo, piarnictvo, kníhtlačiareň sídliacej v budove Sekretariátu HSLS.¹⁰³ František Mojto mladší bol zamestnaný aj ako úradník prvej slovenskej tehelne v Nitre.¹⁰⁴

Mojtove angažovanie sa pomáhalo udržiavať aj jeho majetkové pomery. Členstvom v správnych radách si v roku 1940 prilepil o 28 570 korún. V úrade mešťanostu zarobil ročne približne 12 tisíc korún, pričom k tomuto platu prináležalo ešte 9 tisíc korún na reprezentačné účely. Značnú časť predstavoval príjem za učiteľské povolanie (ročne asi 45 až 50 tisíc korún), redigovanie odborného časopisu *Slovenský učiteľ* mu vynášalo mesačný honorár vo výške 500 korún. Jeho celkové príjmy činili okolo 110 tisíc korún ročne.¹⁰⁵ Členstvo v Štátnej rade i predsedníctvo v miestnej organizácii HSLS predstavovali čestné funkcie bez nároku na honorár. Treba dodať, že napriek pomerne vysokým príjmom mu neraz nestačili pokryť jeho výdavky, takže sa v roku 1943 rozhodol zobrať si pôžičku 12 tisíc korún a v nasledujúcom roku 13 500 korún.¹⁰⁶

Úzka väzba HSLS na štát sa odzrkadľovala v nitrianskom regióne predovšetkým prelínaním straníckych pozícií s postami vo verejnej a štátnej správe. Mojto zastával po reorganizácii strany od roku 1943 post predsedu miestnej organizácie HSLS na Zobore. Ako straník však nebol veľmi aktívny, čo dokazuje aj skutočnosť, že ani raz nezvolal členskú schôdzu. Jeho osobná prestíž sa zvýšila po tom, čo bol 24. augusta 1943 na návrh prezidenta menovaný do Štátnej rady až do 1. februára 1945, keď sa zriekol členstva. Tento štátny orgán mal v danom čase okrem politického

¹⁰² SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-1.

¹⁰³ ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, 1942, šk. 119. Zoznam kníhtlačiarov v Nitre k 1. januáru 1942. Predznamenávalo to jeho napojenie na vládnu stranu. Pobočka tohto celoslovenského podniku vznikla v Nitre v roku 1941. Kníhtlačiareň vznikla spojením troch arizovaných podnikov, a to konkrétne firiem židovských majiteľov s názvom: bratia Löwyovci, Prvá slovenská kníhtlačiareň v Nitre, podniku Izraela Grossmanna a spol. (Hermes) a firmy Samuela Kleina. Mala 6 zamestnancov. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena: Libri prohibiti: zásahy politiky do knižnej produkcie a knižničných fondov počas druhej svetovej vojny na príklade mesta Nitra. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2016, roč. 4, č. 2, s. 127.

¹⁰⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

¹⁰⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

¹⁰⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-1.

súdnicstva len obmedzenej kompetencie¹⁰⁷ a zasadol iba dvakrát – 16. októbra a 22. novembra 1944. Na zasadnutiach rada zbavila poslaneckého mandátu Ferdinanda Čatloša a Imricha Zat'ka.¹⁰⁸

Na konci roku 1943 došlo k ďalšej zmene v obecnej samospráve v rámci poslednej fázy odstránenia pozostatkov prvorepublikovej samosprávy prijatím zákona č. 171/1943 Sl. z., ktorý vstúpil do platnosti 1. januára 1944. Právne zmeny v obecnej samospráve boli rozvedené vo výnose ministerstva vnútra z 26. januára 1944 pod č. 326-21/1-2/44.¹⁰⁹ Podľa tejto legislatívy sa uskutočnili voľby obecných a mestských výborov, pričom ich praktická realizácia jednoznačne potvrdzovala využitie typologických atribútov nedemokratických režimov. Namiesto vládnych komisárov a poradných zborov nastúpili mešťanostovia, resp. starostovia s obecnými výbormi. Členov výboru a starostov menoval v pomere určenom zákonom okresný náčelník na návrh politických strán. Kandidátky za HŠLS navrhovala okresná organizácia HŠLS, obdobne postupovali štruktúry menšinových strán. Následne došlo k voľbám, pričom voliť mohli len členovia spomenutých strán. V praxi sa oklieštenie volebného práva na členov povolených strán – v Nitre len na členov HŠLS – prejavilo v zanedbateľnej volebnej účasti. Vo fáze úpadku režimu sa do čela mesta pokúsili infiltrovať aj radikáli a Hlinkova garda postavila do neštandardných volieb vlastného kandidáta Ferdinanda Bišču.¹¹⁰ Mojto však zostal na čele mesta aj po týchto zmenách, kedy bol zvolený a 27. apríla 1944 županom vymenovaný za nitrianskeho mešťanosta, no jeho zástupcom sa stal radikál Vincent Hrevsík, penzionovaný železničiar. Druhým zástupcom bol menovaný majiteľ pekárne Karol Novák, do mestského výboru sa dostali aj murár Pavol Hudec a statkári Dr. Vojtech Skyčák a Jozef Rečka.¹¹¹

Napriek tomu, že umiernenejšie krídlo HŠLS okolo prezidenta Tisa po prijatí zákona č. 215/1942 Sl. Z. o HŠLS, ktorým sa posilnil autoritatívny

¹⁰⁷ Šlo o ústredný orgán, ktorý sa skladal zo zástupcov HŠLS, menšinových strán, štátnej správy, územnej samosprávy a záujmových organizácií. Hoci boli formálne právomoci Štátnej rady pomerne silné, v skutočnosti mnoho z nich nenadobudlo význam. Mala sa vyjadrovať k výkonu súdnej právomoci nad prezidentom a ministrami, zostavovaním kandidátok pre voľbu do snemu, k niektorým politickým, hospodárskym a kultúrnym otázkam a rozhodovať o strate mandátu. V roku 1943 bola reorganizovaná tak, že jej počet klesol na 12, pričom 10 menoval prezident, zostávajúce dve miesta nominovali predseda vlády a snemu. Súčasne sa zmenšila i jej kompetencie. Bližšie pozri: PODOLEC, Ondrej. Retribučné procesy s členmi Štátnej rady. In: *Pamäť národa*, 2015, roč. 11, č. 4, s. 3-23.

¹⁰⁸ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

¹⁰⁹ ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 531, 7/470/44 adm.

¹¹⁰ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

¹¹¹ Náhradnými členmi výboru boli obchodník Július Meňhardt, poštár Vojtech Spál, spolkový tajomník OSU Pavol Takáč, profesor Dr. Ondrej Mikloško a riaditeľ Hospodárskych škôl Martin Kontka. *Pamätná kniha mesta Nitra II*, s. 117.

vodcovský spôsob riadenia štátostrany, vplyv a výbojnosť radikálov v Nitre narastali. Na jeseň 1944 prišlo počas zasadnutia mestského výboru k iniciatíve, ktorá Mojta zaskočila. Vnútoraná názorová polarizácia miestnej HSLŠ vrcholila, keď jeho zástupca Vincent Hrevsík inicioval odňatie čestného občianstva Nitry československému prezidentovi Edvardovi Benešovi. Mojto so zaradením bodu do programu nesúhlasil a nanúteného hlasovania sa napokon zdržal.¹¹² Hrevsíkovi v septembri 1944 úspešne prešiel aj ďalší návrh, a to udelenie čestného občianstva jeho priateľovi, ministrovi národnej obrany Štefanovi Haššíkovi (táto iniciatíva sa zrodila asi polroka pred udelením tejto pocty, teda v čase, keď Haššík zastával funkciu nitrianskeho župana).¹¹³ Možno usudzovať, že Mojtov odmeraný postoj k Haššíkovi nebol len odrazom oportunistu typického pre ľudáckych konzervatívco, ktorý odrážal dojmy z obratu vývoja na frontových bojiskách, ale jeho konzistentnosť možno pozorovať už od počiatkov ich spoločného pôsobenia v Nitre.

Na konci druhej svetovej vojny Mojto odmietol evakuovať nielen mestský úrad a zoborskú školu, ale aj svoju rodinu. Pokúšal sa dosiahnuť, intervenovať, aby vojaci neopevňovali nitriansky hrad, aby sa nestal opevnenou pozíciou a teda objektom ostreľovania. V tejto záležitosti intervenoval u ministra Haššíka, prezidenta aj nemeckého generála Hermanna Höfleho. Zabránil tiež nemeckým vojakom použiť zoborský kostolík ako pozorovateľňu. U činiteľov Slovenského kríža sa snažil dosiahnuť, aby bola Nitra ako nemocničné mesto vyhlásená za otvorené mesto, čím by bola ochránená od vojenských operácií. Bol členom komisie, ktorá intenzívne podporovala žiadosti o oslobodenie spod opevňovacích prác.¹¹⁴ Pred Nemcami zachránil zariadenie nitrianskej plynárne a vodárne a ukryl mestský inventár, aby ho neodviezli. Z toho istého dôvodu dal zamurovať inventár školy. U vládnych činiteľov¹¹⁵ a osobne aj na Gestape tiež intervenoval proti zaisťovaniu občanov, varoval nemecké veliteľstvo pred udavačmi a žiadal ho, aby zachovávalo ľudskosť. Rodinám odvečených odbojárov Jána Sopóciho, Vojtecha Vlasáka a Jána Mrvu, ktorí pracovali v mestských službách nechal vyplácať naďalej výplaty. S jeho vedomím a finančnou podporou boli počas nemeckej okupácie v Mestskom dome ukrytí ôsmi Slováci, ktorých prenasledovali Nemci. Domáhal sa aj ukončenia väzby viacerých účastníkov SNP, niektorým aj vydával

¹¹² SNA, f. NS, šk. 3, OnLud 7/45-11.

¹¹³ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-38.

¹¹⁴ Bližšie pozri: HALLON, Ľudovít: Nasadenie civilného obyvateľstva na opevňovacie práce 1944 – 1945. In: HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter et al.: *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*. Bratislava : Veda, 2019, s. 365-396.

¹¹⁵ Počas zimy 1944/1945 verejne interpeloval Haššíka, aby sa postaral o to, aby boli nitrianski politickí väzni prepustení z Ilavy, Serede a z miestnej väznice Gestapa. SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

obecné svedectvá, aby sa mohli vrátiť po odvlečení z Nemecka.¹¹⁶ Vzhľadom na nebezpečenstvo náletov aktívne pomáhal miestnej štátnej správe s prípravou rôznych opatrení v rámci protiletectvej ochrany a zažil aj tragické bombardovanie Nitry sovietskymi bombardérmi 26. marca 1945, pri ktorom v meste zahynulo 345 obyvateľov. Následne pomáhal s koordinovaním záchranných prác.

Bezprostredne po prechode fonu 3. apríla 1945 dočasne prebral vedenie mesta miestny národný výbor na čele s komunistom Jánom Schulzom. Prítomnosť sovietskych vojsk pomohla komunistom k obsadeniu 21 kresiel v 38-člennom výbore, 17 členov bolo kooptovaných demokratickým blokom. Z hľadiska sledovanej témy je dôležitým faktom, že členmi najvyššieho vedenia MNV (prvým podpredsedom a prvým tajomníkom) boli členovia predvojnového nitrianskeho poslaneckého zboru.¹¹⁷ Politická kariéra Františka Mojta sa tým uzavrela.

Obecná samospráva bola najnižšou zložkou verejnej správy. Vyššie uvedené údaje bude potrebné v budúcnosti detailnejšie doplniť aj o načrtnuté interakcie s ostatnými prítomnými inštitúciami, do ktorých sa vedenie mesta prirodzene dostávalo v rámci svojej pôsobnosti. Predovšetkým šlo o miestne orgány štátnej správy. Podľa súdobej legislatívy politickú a hospodársku agendu mesta kontroloval okresný úrad, ktorý dohliadal aj na štátne notárstvo¹¹⁸, žandárske stanice, povoľoval verejné zhromaždenia, kultúrne akcie, politické schôdze a i.¹¹⁹ Ako už bolo spomenuté, od konca roka 1938 sa začala presadzovať silnejšia centralizácia a po nadobudnutí účinnosti zákona č. 190/1939 S. z. prešla dozorná pôsobnosť nad obcami na župný úrad, v ktorom sa vystriedali dvaja agilní zástupcovia režimu Andrej Dudáš a Štefan Haššík. Zaujímavé by mohli byť poznatky o vzťahoch s regionálnymi zástupcami HSLS a Hlinkovej gardy,¹²⁰ s cirkevnými predstaviteľmi, armádnymi dôstojníkmi, hospodárskymi elitami a pod.

¹¹⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

¹¹⁷ Nezmenili to ani nové voľby MNV 6. mája 1945, po ktorých sa pomer ešte viac prevážil na stranu komunistického bloku (24 : 18) a na čelo MNV sa dostali len zástupcovia Komunistickej strany Slovenska. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 130-131.

¹¹⁸ Po penzionovaní Antona Bučka 1. apríla 1938 zastával túto funkciu Viktor Fuzek, dovtedajší vedúci notár v Zlatých Moravciach. V rokoch 1939 – 1940 bol notárom Bohdan Vilček (od apríla 1943 okresný veliteľ Hlinkovej gardy), po ňom Ján Pelikán. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 89.

¹¹⁹ Politickú a hospodársku agendu mesta kontroloval nitriansky okresný úrad, na čele ktorého stál od jeho kreovania v roku 1923 až do začiatku roka 1939 Rudolf Haláchy. Počas slovenského štátu sa v tejto pozícii vystriedali Vojtech Kabát, Ján Beňovský (1940 – 1944) a Štefan Fabián (1944 – 1945).

¹²⁰ Či už so župným predsedom HSLS a veliteľom Hlinkovej gardy Rudolfom Turčekom (župný a okresný lekár, od júna 1943 šéfredaktor Nitrianskej stráže), obvodnými tajomníkmi HSLS Vojtechom Višňovským (bol aj oblastným veliteľom Hlinkovej gardy) a Jozefom

Dňa 23. apríla 1945, teda necelý mesiac po oslobodení mesta zaistili Mojta príslušníci Národnej bezpečnosti. V dôsledku súdneho procesu pred Národným súdom v Bratislave prišiel o akýkoľvek príjem, keďže ho poverenctvo školstva a osvety svojim výnosom z 3. decembra 1945 suspendovalo z jeho učiteľského zamestnania.¹²¹ Žaloba sa týkala trestných činov podľa §2, 3 a 5 nar. č. 33 /1945 Zb. n.,¹²² najmä členstva Františka Mojta v Štátnej rade,¹²³ stotožňovania sa s politikou nacistického režimu vo verejných prejavoch a článkoch a neprimeraného obohatenia sa v členstvách správnych rád v spomínaných podnikoch. Žalobu obžalobca potom 30. júla 1946 rozšíril aj o jeho členstvo v redakčnej rade časopisu *Nitrianska stráž*, v ktorom publikoval a spolu s inými ho mal redigovať v duchu pronacistickej a separatistickej politiky HSLS.¹²⁴ Bodom obžaloby bolo tiež predsedanie zasadnutiu mestského výboru dňa 24. septembra 1944, na ktorom sa rozhodlo o udelení čestného občianstva Nitry Štefanovi Haššíkovi, ktorý viedol operácie Domobrany a pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy proti povstalcom.¹²⁵ Súd ho odsúdil na nepodmienečný trest odňatia slobody 8 mesiacov, stratu občianskych práv na 5 rokov a konfiškáciu majetku.¹²⁶ Sudcovia vzali do úvahy poľahčujúce okolnosti, a to jeho zásluhy v protinacistickom boji a záchranu politicky, národne a rasovo prenasledovaných obyvateľov. Dôvodom miernejšieho trestu bola aj dovtedajšia bezúhonnosť a ohľad na početnú rodinu, skutkové

Paučom (od júla 1939), predsedom miestnej organizácie HSLS a zároveň predsedom Krajského súdu Jánom Rybárikom, oblastným veliteľom Hlinkovej mládeže Michalom Karvašom (riaditeľ obchodnej akadémie v Nitre), miestnymi členmi HSLS, Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže.

¹²⁰ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-5.

¹²¹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-33.

¹²² FEDORČÁK, Peter: Proces s Vojtechom Tukom v roku 1946. In: *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18, č. 4, s. 43.

¹²³ Zo žalobného spisu: „... a tak v tejto funkcii stal sa nástrojom fašistického a separatistického režimu, ktorý súhlasil s činnosťou snemu a vlády a schvaloval politickú líniu režimu a tým mu dodával pred verejnosťou vážnosť.“ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-39. Retribučné trestné stíhanie sa dotklo všetkých členov Štátnej rady. Bezpečnostné orgány obnoveného československého štátu sa bezprostredne po prechode frontu snažili zatknúť a uväzniť všetkých predstaviteľov najvyšších ústavných orgánov slovenského štátu, vrátane Štátnej rady. Postačoval na to samotný fakt členstva v danom orgáne, pričom právna kvalifikácia ich činov sa zväčša riešila až dodatočne formálnym podaním trestného oznámenia. Prepustenie z väzby súd dlho odmietal, často aj napriek zlému zdravotnému stavu vyšetrovaných. Viacerí takto strávili vo vyšetrovacej väzbe takmer dva roky, hoci niektorých nakoniec zbavili obžaloby. Ako upozorňuje historik Ondrej Podolec, členov vybrali do dvoch hlavných retribučných procesov na základe výšky predpokladaného udeleného trestu. PODOLEC, O.: *Retribučné procesy*, s. 3-23.

¹²⁴ V praxi bol len formálne členom redakcie, o čom podľa jeho tvrdenia ani nemal vedomosť, pričom sa nezúčastnil ani jednej porady redakcie. SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

¹²⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-39.

¹²⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-57.

priznanie a jeho antinemecký postoj. Keďže už strávil vo väzniciach takmer 8 mesiacov (23. apríla – 22. septembra 1945, potom od 15. júna 1946), na slobodu bol prepustený krátko po vynesení rozsudku 16. septembra 1946.¹²⁷ František Mojto žil v ústraní a zomrel 11. januára 1971.¹²⁸

Záver. Štúdium politicky vplyvných elít včlenené do hlavného prúdu politológie je dnes mimoriadne prítlačlivé aj pre historickú vedu. Z prezentovaného prehľadu je očividné, že postavenie nitrianskych politických elít bolo v krízových časoch komplikované a problematické. Prípádová štúdia, ktorá zachytáva pôsobenie a procesy výmeny čelných predstaviteľov väčšieho slovenského mesta a ktorých následkom bol rozvoj či stagnácia mesta a jeho osadenstva to zreteľne naznačuje. Poznávanie charakteru politických elít, ich legitimita, praktické politické rozhodnutia a schopnosti umožňujú detailnejšie pochopiť i celkový rozsah uplatňovania demokratických či totalitných princípov riadenia v konkrétnych vývojových fázach. Na základe vyššie uvedených údajov možno konštatovať, že na príklade Františka Mojta môžeme explicitne pozorovať pozoruhodné spôsoby v procese odovzdávania moci či spolupráce politických činiteľov na všetkých stupňoch štátneho a stranického aparátu. Zároveň nám jeho prípad signalizuje personálnu kontinuitu s demokratickou ČSR, ktorá ale bola na celoslovenskej úrovni skôr výnimkou ako pravidlom. Hoci sa zmenil spôsob výberu predstaviteľov mesta, keď boli volené orgány nahradené menovaným vedením, určitým dôvodom na zachovanie kontinuity bolo okrem členstva vo vládnucej strane politické prostredie, z ktorého nitriansky starosta pochádzal. Mojto bol už pred vlastnou politickou kariérou príslušníkom kresťansky a nacionalisticky orientovaných učiteľských kruhov, ktorého výrazne ovplyvňovali kontakty s politikmi občianskych politických strán a rešpektovanie politickej plurality. Vzhľadom na schopnosti Františka Mojta riešiť úlohy diplomaticky a konštruktívne, ako aj na jeho prístupnosť k problémom ľudí na spodných priečkach spoločenskej hierarchie bol v medzivojnovom období prijateľný nielen pre vlastnú politickú stranu, ale aj pre širšie politické kruhy. Koniec roku 1938 priniesol do života obecnej samosprávy viaceré negatívne zmeny a hoci bola saturácia poslancov odstránených z obecného zastupiteľstva kooptovanými členmi HSĽS jednoznačným popretím demokratických princípov, v praxi sa Mojto usiloval v riadení mesta udržať aspoň ich náznaky.

¹²⁷ V tom čase 14-ročného Emila, 16-ročného Antona, obaja žiaci gymnázia v Nitre, 18-ročného Štefana, žiaka Vyššej priemyselnej školy v Bratislave, 20-ročnú Máriu, absolventku gymnázia v Nitre,

¹²⁸ Bližšie pozri: HETÉNYI, Martin: Súdny proces so starostom Nitry Františkom Mojtom. In: *Stúdiá Historica Nitriensia*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 1-10. V štúdiu sú zverejnené čiastkové výsledky biografického výskumu F. Mojta.

Po výraznom zásahu nacistického Nemecka do vnútropolitických pomerov na Slovensku v lete 1940 došlo k nahradeniu nitrianskeho mestského zastupiteľstva a starostu novým orgánom – vládny komisárom, ktorým bol menovaný Mojto. Predstavitelia HSLŠ ho považovali za politicky lojálneho, rovnako aj členov poradného zboru, ktorých časť bola kooptovaná z prostredia mimo politiky. Ani posledná fáza likvidácie voľenej samosprávy z roku 1944 na tom nič nezmenila a Mojto ako stabilný ľudácky káder zostal chránencom Jozefa Tisa i cirkevných autorít. Mojto zastával najvyššiu pozíciu v nitrianskej mestskej samospráve počas dvoch protikladných režimoch v relatívne dlhom časovom rozpätí. Šlo o osobnosť, v ktorej sa kombinoval akcent na stranícku príslušnosť s jeho pozíciou uznávanej osobnosti činnej v regionálnom školstve a verejnom živote mesta bezprostredne po svojom príchode do Nitry, čo mu na jednej strane zosilňovalo nielen jeho protežovanie v HSLŠ, no na strane druhej aj zvyšovalo legitimizáciu vlastných politických rozhodnutí. Na rozdiel od tejto personálnej kontinuity, širší okruh mestskej politickej elity vykazoval výraznú mieru diskontinuity. Moc na obecnej úrovni – výrazne limitovaná štátnym a straníckym aparátom, bola výrazne zúžená a koncentrovaná na niekoľko jedincov. Tieto faktory pod vplyvom zmien na najvyšších úrovniach po vyhlásení autonómie a prebratí moci HSLŠ či po salzburských rokovaníach v lete 1940 zreteľne potvrdzovali radikalizáciu verejného života a rast totalitných prvkov na Slovensku.

Výsledok obecných volieb v Nitre roku 1931

Kandidujúca politická strana	Počet hlasov	Počet mandátov	Poslanci
Československá sociálnodemokratická strana	1662	8	Dr. V. Szilágyi, Ručev, S. Meitner, M. Zachar, E. Kára, Kubíček, Schwarz, Erdélyiová
Krajinská kresťansko-socialistická strana	1653	8	J. Jedlička, Gyürky, K. Szmida, B. Rolfesz, F. Bárek, Széchényi, Rusz, Szabo
Komunistická strana Československa	1486	7	Kubiš, J. Dostál, Olachová, P. Verdunič, Hrivnák, J. Ostertág, Tomaschek
Hlinkova slovenská ľudová strana	1098	5	F. Mojto, Rovnianek, Bednárík, I. Rečka, Dr. Nýbl
Československá strana národno-socialistická	855	4	R. Kulišek, R. Šumichrast, Ing. Horáček, Ing. Neumann
Židovská robotnícka strana	419	2	Löffler, Krausz
Československá strana ľudová	400	2	Dr. Beňo, J. Bednárík
Židovská hospodárska strana	388	2	S. Tausig, Vajda
Občianska strana	265	1	Bársony
Židovská strana	242	1	Dr. Berényi
Československá národná demokracia	201	1	Dr. J. Svoboda
Zoborská strana	166	1	Dr. Brežný
Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu	163	0	
Remeselnícko-obchodnícka strana	62	0	

Zdroj: Pamätná kniha mesta Nitra II., s. 35-36.

Výsledok obecných volieb v Nitre v máji 1938

Kandidujúca politická strana	Počet hlasov	Počet mandátov	Poslanci
Zjednotená krajinská kresťansko-socialistická a maďarská národná strana a Henleinova strana	2698	11	J. Jedlička, Gyürky, K. Szmidá, B. Rolfesz, Ševčík, Michalík, Mokossányi, Dr. Fekets, V. Császár, Š. Paulényi, V. Remeš
Hlinkova slovenská ľudová strana	2140	9	Mojto, Rovnianek, I. Rečka, V. Višňovský, I. Chovan, I. Tomasta, Dr. Ďurček, I. Dinka, I. Bobek
Československá sociáldemokratická strana	2071	9	I. Sýkora, S. Meitner, E. Kára, Kubíček, Erdélyiová, Korgó, Kopeček, Holka, M. Guláš
Československá strana národno-socialistická	806	4	R. Kulišek, Dr. Š. Valent, I. Švec, Ing. Horáček
Komunistická strana Československa	646	3	Tomaschek, Kmeťo, G. König
Koalícia 3 židovských strán	628	2	Dr. Neumann, I. Vajda
Republikánska strana zemeľského a maloroľníckeho ľudu	418	2	M. Miškóci, T. Rožnay
Československá strana ľudová	286	1	Dr. Beňo
Národné zjednotenie	161	1	A. Duda
Odborová strana republikánska	153	0	
Nár. soc. živnostníci	143	0	
Slovenská národná strana	90	0	
Živnostníctva a majitelia domov	70	0	
Občianska strana kresťanských roľníkov a robotníctva	49	0	

Zdroj: Pamätná kniha mesta Nitry II., s. 89.

Prehľad nitrianskych starostov a ich zástupcov v medzivojnovnej ČSR

Starosta	1. miestostarosta	2. miestostarosta
E. Šebesta 1922 – 1923, Čs. strana socialistická a záujmových skupín	–	–
K. Cobori 1923 – 1931, Občianska strana, HSLS	K. Klobusiczký 1923 – 1927, KKSS V. Szilágyi 1927 – 1931, ČSSD	J. Radó 1923 – 1925, Židovská strana K. Jelínek 1926 – 1927, Židovská strana K. Klobusiczký 1927 – 1931, KKSS
V. Szilágyi 1931 – 1932, ČSSD	R. Kulišek 1931 – 1932, ČSNS	F. Bárek 1931 – 1932, KKSS
F. Mojto 1932 – 1940, HSLS	S. Meitner 1932 – 1938, ČSSD B. Rolfesz 1938 – 1940, ZMS	J. Jedlička 1932 – 1938, KKSS A. Arnold 1938 – 1940, ČSL

Zdroj: Štatistická ročenka mesta Nitry. Nitra : Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu v Nitre, 1969, s. 7.

Vedenie mesta Nitra v slovenskom štáte 1940 – 1945

14. 11. 1940 – 26. 4. 1944	
vládný komisár F. Mojto	poradný zbor J. Závodný, M. Boleček, Dr. J. Rybárik, A. Valík, Š. Jankula, J. Kaňuch, V. Boháč, V. Gregory, Dr. Á. Gyürky
27. 4. 1944 – 2. 4. 1945	
mešťanosta F. Mojto	mestský výbor V. Hrevsík, K. Novák, P. Hudec, Dr. V. Skyčák, J. Rečka

Zdroj: Pamätná kniha mesta Nitry II., s. 97, 117.